

Frank Hovens

DE VLIKERWATERLOSSING OP LANDGOED VLIK TE ULESTRATEN BRON VAN INSPIRATIE VOOR EEN WATER- HUISHOUDKUNDIGE UITDAGING

Abstract

The southern, hilly part of the province of Limburg in the Netherlands is likely to face increased occurrences of excessive rainfall and muddy streams in the future due to climate change. Authorities are seeking ways to mitigate these impacts, such as improving the soil's capacity to retain water. The Vlieg estate in Ulestraten (municipality of Meerssen, near Maastricht) is identified as a site with the potential to contribute to this effort. A small stream, the Vlikerwaterlossing, fed by several wells, flows through the estate. Given Vlieg's historical significance, any decision must carefully consider its monumental values. Historical research is essential to understand the current situation and may offer creative solutions. This paper examines the history of the Vlikerwaterlossing and its fundamental role in the estate's design, with the aim of guiding decision-makers toward informed choices.

In de strijd tegen de wateroverlast waardoor Zuid-Limburg regelmatig wordt getroffen, hebben de Provincie Limburg en het Waterschap Limburg het landgoed Vlieg in Ulestraten (gemeente Meerssen) aangewezen als een mogelijke locatie om de waterberging te verbeteren. Vervolgens hebben het Waterschap en de Gemeente Meerssen opdracht gegeven aan Bureau Verbeek te Maastricht om te onderzoeken of op het landgoed 10.000 m³ water gebufferd kan worden.¹

Uitvoering van de opgave om tienduizend kuub water te kunnen bergen houdt onvermijdelijk een aanpassing van het (reeds door mensenhanden vormgegeven en ingerichte) landschap in. Aangezien Vlieg een buitenplaats is met een monumentale status, is het maken van weloverwogen keuzes eens te meer aan de orde. Historisch onderzoek kan helpen bij het maken van dergelijke keuzes. Op verzoek van Bureau Verbeek heeft het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL) archiefonderzoek gedaan naar het gebruik van de Vlikerwaterlossing in het verleden en naar de ontwikkeling van de vijvers van Vlieg.² Onderzoeksbureau Oldenburgers Binnenstad en Buitenleven uit Amsterdam heeft meer specifiek de

- 1 Bureau Verbeek. Landschapsarchitectuur / ecologie / stedelijk ontwerp, 'Wateropgave Kasteel Vlieg. Inventarisatie en analyse' (2023). Het eindrapport van Bureau Verbeek is nog niet afgerond.
- 2 De studie van het SHCL (2023) is verricht door Frank Hovens en draagt dezelfde titel als deze bijdrage aan het jaarboek. Ze sluit aan bij een in 2007/2008 in opdracht van Buro 4 (H.J. van der Borgh en B.A.J.T. Dukers) door Hovens uitgevoerd archiefonderzoek naar Kasteel Vlieg ('Verslag van het verkennend archiefonderzoek naar de geschiedenis van Kasteel Vlieg'), dat verwerkt is in het rapport 'Cultuurhistorisch onderzoek Kasteel Vlieg, Ulestraten' van Buro 4 (2008). In deze bijdrage worden de meest relevante gegevens uit beide studies (2007/2008 en 2023) samengevat en aangevuld met nieuw onderzoek, verricht door Hovens en door Oldenburgers Binnenstad en Buitenleven (zie volgende noot).

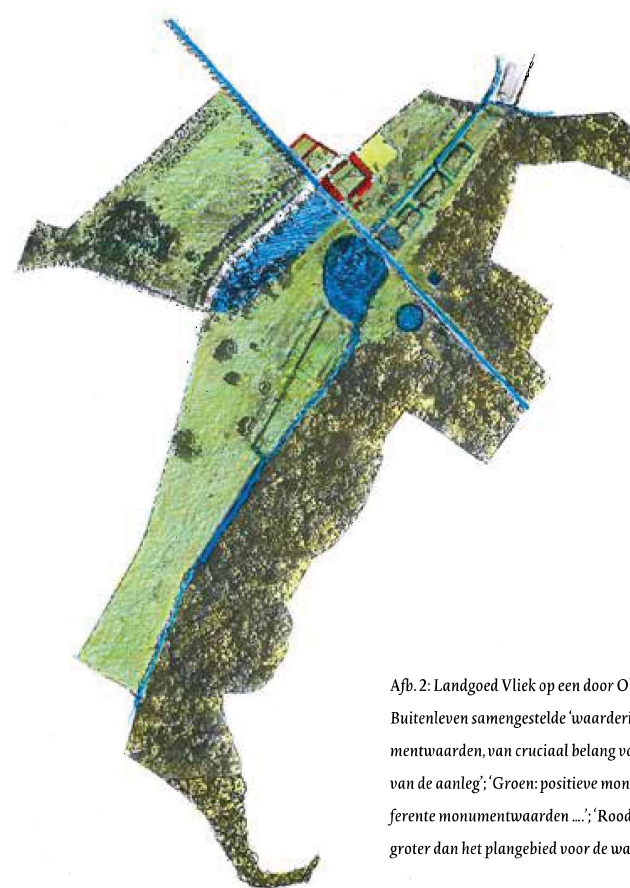
Afb. 1: Kasteel Vlieg met de drie vijvers: vooraan de bronvijver, in het midden de grote, ronde vijver en rechts de kleine vijver (de enig overgebleven visvijver) [foto auteur, 2007]

tuinarchitectonische ontwikkeling van Vlieg in kaart gebracht.³

Het landgoed Vlieg bestaat in zekere zin uit drie delen (afb. 2). Het meest beeldbepalende deel, waarop ook het landhuis staat, is langgerekt van vorm en kan als een park worden omschreven. Het valt praktisch samen met de dalbodem van de Vliekerwaterlossing en daarmee met het plangebied voor de waterbuffering (afb. 3, 4). Parallel hieraan ligt het Vliekerbos, dat voor een deel tot het landgoed behoort. Aan de overzijde van de weg van Meerssen naar Ulestraten maakt een min of meer rechthoekig blok deel uit van het landgoed.

Over de volle lengte van het parkachtige deel stroomt de door bronbeekjes gevoede 'Vliekerwaterlossing'. Het beekje accentueert de langgerekte vorm van het park. Verderop in zuidelijke richting mondt de Vliekerwaterlossing uit in de Watervalderbeek, een zijtak van de Geul (afb. 3, 5).

³ Carla en Juliet Oldenburger (Oldenburgers Binnenstad en Buitenleven), 'Landgoed Vlieg te Ulestraten. Samenvattend onderzoek beekdal en Waardestelling' (2024).

Afb. 2: Landgoed Vlieg op een door Oldenburgers Binnenstad en Buitenleven samengestelde 'waarderingskaart'. 'Blauw: hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van de aanleg'; 'Groen: positieve monumentwaarden ...'; 'Geel: indifferente monumentwaarden ...'; 'Rood: bouwwerk'. Het landgoed is groter dan het plangebied voor de waterberging (vgl. afb. 3).

Het beekdal van de Vliekerwaterlossing maakt deel uit van het Natuurnetwerk Limburg en van de Groenblauwe Mantel, en is gekwalificeerd als Natuurbeek.⁴

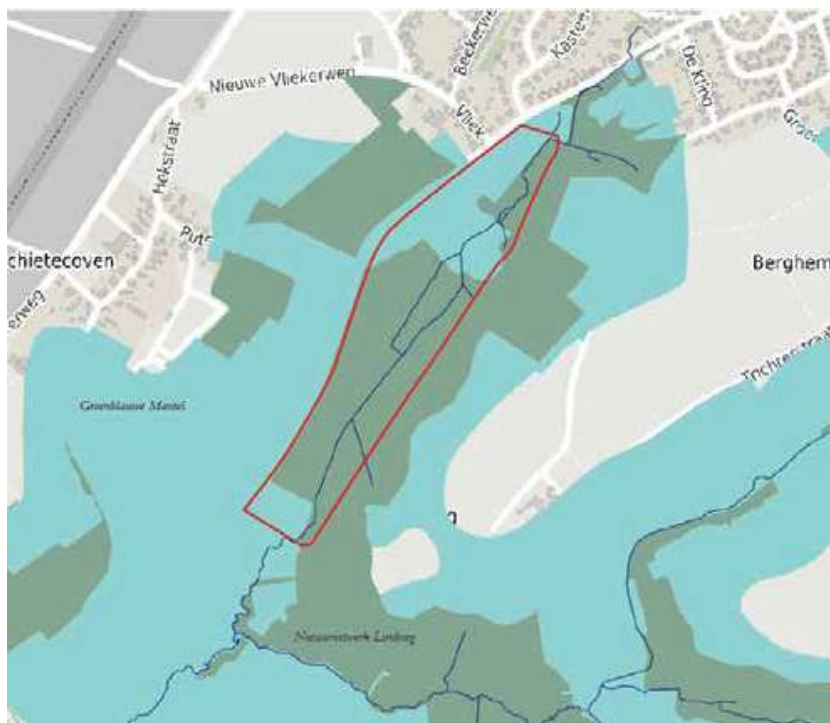
De Vliekerwaterlossing is een beekje van niks, zo lijkt het. Nadere bestudering leert evenwel dat het stroompje letterlijk ingebed is in een bijzondere geologisch-hydrologische context.

In de achttiende eeuw wordt de loop van het beekje aangepast om te kunnen fungeren als 'bron' van een reeks visvijvers. De cultuurhistorische betekenis

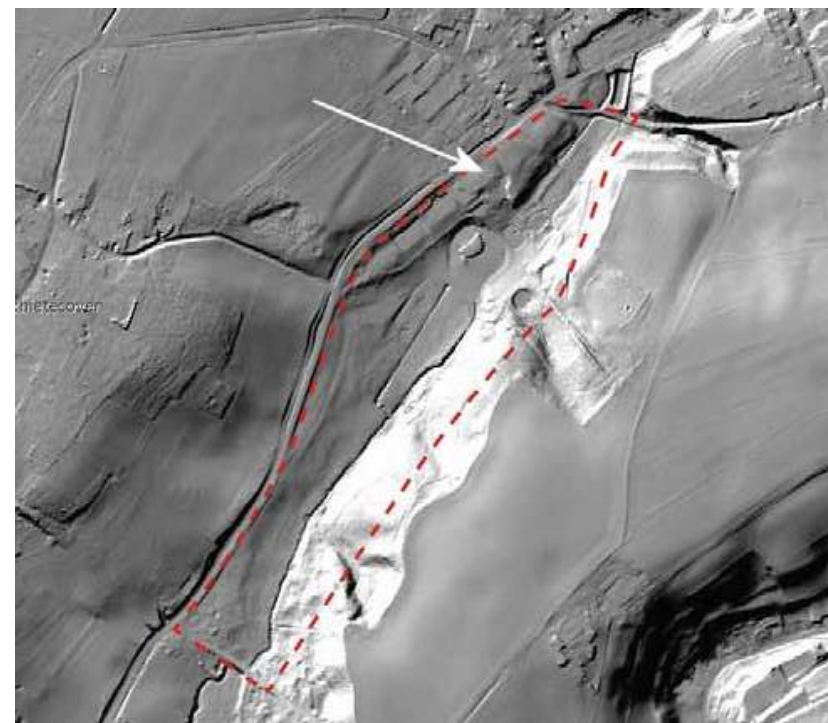
⁴ Bureau Verbeek, 'Wateropgave Kasteel Vlieg', 7; Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 59, 61.

neemt nog toe als in 1858 een grote, ronde vijver wordt aangelegd en het merendeel van de eerdere vijvers wordt drooggelegd of verlandt. Deze transformatie past in een algemene ontwikkeling in de negentiende eeuw waarbij grote tuinen en parken bij kastelen en buitenverblijven in hun aanleg veranderen; de (Franse) formele, geometrische tuin uit de achttiende eeuw wijkt voor de (Engelse) romantische landschapstuin.

Tuinen werden zelden puur voor het oog aangelegd. Ze dienden meestal ook een agrarisch doel als groentetuin, weiland en/of boomgaard.

Afb. 3: Het grootste deel van de Vlikerwaterlossing stroomt door het landgoed Vlieg. De rode contour geeft het deel van Vlieg aan waarbinnen gezocht wordt naar een verbetering van de waterberging, ofwel het 'plangebied'. Het is ongeveer 1,5 km lang en 250 meter op zijn breedst. ['Wateropgave Kasteel Vlieg. Inventarisatie en analyse' (rapport Bureau Verbeek, 2023), afbeelding: Provincie Limburg]

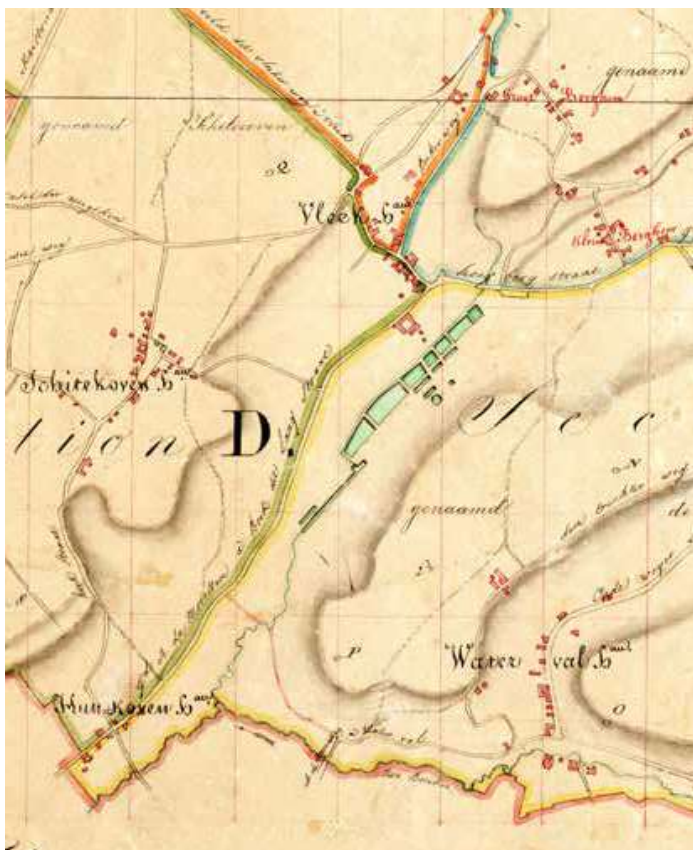

Afb. 4: Het plangebied op de 'hillshade' van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Het plangebied ligt als het ware ingeklemd tussen de steile, beboste flank van de Wijngaardsberg en de weg Meerssen-Ulestraten, gelegen op de westelijke terrasrand van de Vlikerwaterlossing, die over de gehele lengte van het plangebied stroomt. De witte pijl wijst naar de plek van het kasteel, ook op de terrasrand gelegen. ['Wateropgave Kasteel Vlieg. Inventarisatie en analyse' (rapport Bureau Verbeek, 2023); AHN]

Deze bijdrage bestaat uit een fysisch-geografisch en een historisch-geografisch deel.

In het fysisch-geografisch deel belichten we eerst de geologisch-hydrologische situatie rond Vlieg. Daarna kijken we naar de bronbeekjes die de Vlikerwaterlossing voeden (en die als zodanig deel uitmaken van haar stroomgebied).

Het historisch-geografisch deel begint met een korte geschiedenis van kasteel Vlieg vóór de aanleg van de eerste vijvers. Vervolgens kijken we naar de aanleg en wijziging van de vijvers sinds de achttiende eeuw en naar de ermee samenhangende inrichting van het park. We staan ook kort stil bij de tuinaanleg uit het begin van de twintigste eeuw.

Afb. 5: Uitsnede van de op het noorden gerichte kadastrale verzamelkaart van de gemeente Ulestraten uit 1813. In het midden kasteel Vliek en een reeks van zeven visvijvers. De vijvers werden gevoed door de Vliekerwaterlossing. Deze waterloop vindt zijn begin in een aantal bronbeekjes even ten noorden en noordoosten ervan (zie afb. 8; op deze kaart is slechts één beekje – groen konkelkje – ingetekend). Linksonder (bij 'Humkoven h[ame]au') stroomt de Vliekerwaterlossing uit in de Watervalderbeek. Onder die naam stroomt de beek verder naar het zuiden, richting Meerssen, om uit te monden in de Geul [HCL-Maastricht, Kadastraal Kaartenarchief; Beeldbank RCE, MIN11112VK1]

Tot slot spreken we de hoop uit dat de kennis uit het historisch onderzoek een bijdrage kan leveren aan het vinden van een creatieve oplossing voor een actueel waterhuishoudkundig probleem.

Afb. 6: Kasteel Vliek, met op de voorgrond de grote, ronde vijver, die in 1858 gegraven is ten koste van enkele rechthoekige visvijvers. Wanneer het badhuisje (met gotische venstertjes) is gebouwd, is onduidelijk. Wellicht dateert het ook van 1858, maar misschien is het jonger en stond er op die plek een aantal decennia een fontein (vgl. afb. 24). Het badhuisje is na een periode van verval in 2015 herbouwd.⁵ De op het zuiden gerichte pronkvleugel van het kasteel is in de achttiende eeuw in neoclassicistische stijl opgetrokken, en in 1909 door architect Ed. Cuypers met respect voor het bestaande idoom gemoderniseerd (vgl. afb. 13) [particuliere collectie]

De natuurlijke omgeving van Vliek

Landgoed Vliek is gelegen in het Heuvelland. Het Zuid-Limburgse heuvellandschap is ontstaan tijdens het Kwartair (de laatste 2,5 miljoen jaar). Plateaulandschap is eigenlijk een betere benaming, want het Zuid-Limburgse reliëf kenmerkt zich niet door heuvels met toppen, maar door een afwisseling van vlakke beekdalen, (vrij) steile hellingen en weer relatief vlakke plateaus. Als gevolg van de botsing van de Afrikaanse en de Euraziatische plaat komt de laatste acht miljoen jaar het massief van de Ardennen en Eifel omhoog. De opwaartse kracht zet zich door tot in Zuid-Limburg, dat geologisch gezien dan ook tot de Ardennen/Eifel gerekend kan

⁵ Oldenburger, 'Landgoed Vliek', 40.

worden. Boven een breukzone ten zuiden en westen van Sittard, met de 'Feldbiss' als meest prominente breuk, begint het Noorzeebekken, dat juist zakt. Dankzij de opwaartse druk, die in het zuidoosten van Zuid-Limburg sterker is dan in het noordwesten, konden rivieren en beken zich 'insnijden', met de karakteristieke geomorfologie tot gevolg.

Kenmerkend voor het Zuid-Limburgse landschap zijn ook de droogdalen. Dit zijn langgerekte laagtes in de overgang van plateau naar rivierdal, die niet door een beek of rivier zijn uitgesleten en alleen bij hevige regenval water afvoeren. Ze zijn gedurende de ijstijden gevormd, toen in de zomer ontdooide moddermassa's de kale helling afstroombden. De Sint Catharinastraat in Ulestraten ten noorden van de bronbeken van de Vlikerwaterlossing (de voormalige Slaakweg) is een mooi voorbeeld van een droogdal. Het deel van het dal van Vlieg tot Meerssen kan ook als een droogdal gevormd zijn, maar wordt door de Vlikerwaterlossing en de Watervolderbeek 'benut' en is daarmee dus geen droogdal.⁶

In de Zuid-Limburgse ondergrond zitten tal van geologische breuken, die voornamelijk van zuidoost naar noordwest lopen. Die breuken zorgen ervoor dat de boven elkaar gelegen afzettinglagen aan weerszijden ervan ten opzichte van elkaar verspringen. Bij kleine breuken is zo'n verspringing aan het aardoppervlak vaak nauwelijks zichtbaar (in tegenstelling bijvoorbeeld tot de bovengenoemde Feldbiss), maar manifesteert die zich vooral door een andere bodemsamenstelling en waterhuishouding, hetgeen te merken is aan een verschil in vegetatie.

In de ondergrond van het zuidelijk puntje van landgoed Vlieg bevindt zich de Geullebreuk, even ten noorden van Vlieg, onder Ulestraten zelf, loopt de Schin-op-Geulbreuk. Deze breuken verklaren mede de rijkdom aan (bijzondere) flora en fauna van het landgoed.⁷

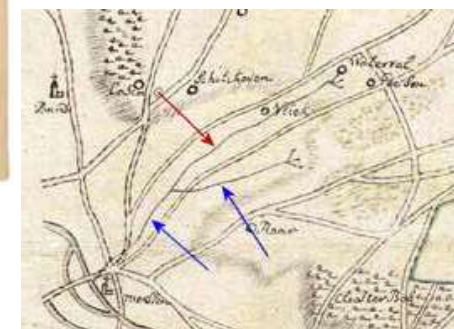
Kasteel Vlieg ligt in een asymmetrisch dal; de oostelijke helling is steiler dan de westelijke. De asymmetrie van de dalen wordt verklaard doordat gedurende de ijstijden de hellingen die in de lente en zomer door de zon fel werden beschenen opdroogden, terwijl de hellingen die minder zon kregen nat en papperig werden, waardoor de bovenlaag makkelijker naar beneden kon glijden.

De steile helling van de Wijngaardsberg, grotendeels bedekt door het Vliker-

- 6 Voor de geologie van Vlieg zie Fred Erkenbosch, Wim Ghijsen en Jacques Ummels, *Onder Meerssen. Geologie van de gemeente Meerssen* (z.p. [Meerssen] 2016).
- 7 *Ibidem*, 50-52, 92-102; Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', passim, i.h.b. 20-27; Fred Erkenbosch, 'De Vlikerwaterlossing', *D'n Haamsjeut* 30-1 (2010), 20-25; P. Verhoeff, J. Coenen, K. Bevaart, P. Schaap, H. Tromp (projectteam Stichting tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen), *Beheerplan Buitenplaats Vlieg Ulestraten (Limburg) periode 2010-2016* (concept 2009), passim, i.h.b. 17-26.

bos, onderscheidt zich door het voorkomen van talrijke bronnetjes. Het regenwater dat op het plateau valt, sijpelt door de daar aanwezige pakketten löss en Maasgrind heen. Op grotere diepte bevinden zich afzettingen uit het Oligoceen (34 - 23 miljoen jaar geleden), toen Zuid-Limburg door een zee was bedekt. In die periode is voornamelijk zand afgezet. Slecht doorlaatbare kleilagen, in het bijzonder de 'Boomse Klei', in deze afzetting dwingen het water horizontaal verder te stromen. Op plekken waar een rivier of beek zich heeft ingesneden, treden deze watervoevende lagen in een hellingwand naar buiten. Het water dat wordt meegevoerd, vormt in de hellingwand een bron.

Een achttiende-eeuws kaartje van de omgeving Meerssen-Valkenburg laat op eenvoudige wijze zien hoe ten noorden van Vlieg enkele bronbeekjes een beek voeden (afb. 7). Deze beek, de Vlikerwaterlossing, mondt na ongeveer twee kilometer uit in de Watervolderbeek, een eveneens door bronbeekjes gevoede waterloop. De Watervolderbeek stroomt na de samenvloeiing met de Vlikerwaterlossing verder richting Meerssen, om daar uit te monden in de Geul.

Afb. 7a en b: Onge-dateerd, vermoedelijk achttiende-eeuws kaartje van het gebied tussen Bunde, Valkenburg en Schimmert (rechts een uitsnede). De Vlikerwaterlossing (rode pijl) stroomt door Vlieg en mondt uit in de Watervolderbeek (blauwe pijl). Zowel de Vlikerwaterlossing als de Watervolderbeek wordt door diverse bronbeekjes gevoed, wat op het kaartje op eenvoudige wijze is weergegeven. Wat opvalt is dat het toponiem Waterval in de buurt van 'De Son' [Genzon] staat aangegeven, terwijl het gehucht Waterval tussen Meerssen en Vlieg niet op het kaartje is te zien. Het zal een vergissing van de maker van deze 'carte figurative' zijn. Ulestraten wordt niet vermeld. De oorzaak daarvan kan liggen in het feit dat het dorp feitelijk uit een aantal gehuchten bestond, zoals Vlieg en Genzon [HCL-Maastricht, RAL_K_481]

Op het kaartje is goed te zien dat vrijwel parallel aan de Vliekerwaterlossing-Watervalderbeek de weg van Meerssen naar Ulestraten loopt. De weg loopt over de steilrand die de dalbodem van de Vliekerwaterlossing-Watervalderbeek aan de westzijde begrenst. Die steilrand garandeert een tamelijk droge en relatief vlakke ondergrond.⁸ Het deel van landgoed Vlieg dat aangemerkt is als ‘plangebied’ voor de waterbuffering ligt als het ware ingeklemd tussen de steile boshelling van de Wijngaardsberg en de weg van Meerssen naar Ulestraten (afb. 3, 4). Van nature is dit een drassig gebied.

Op het kaartje staan bij Vlieg geen vijvers ingetekend. Ofschoon de tekening een schetsmatig karakter heeft, zou juist een dergelijk opvallend landschapselement vermoedelijk zijn weergegeven. Waarschijnlijk lagen er ten tijde van de vervaardiging van het kaartje dan ook nog geen vijvers bij Vlieg.

Een interessante vraag is sinds wanneer de naam Vliekerwaterlossing wordt gebruikt. ‘Waterlossing’ doet niet denken aan een oude oorsprong; het is duidelijk een ‘ingenieursterm’, die de plaatselijke bevolking niet zal hebben gebruikt. De vroegste vermelding van de Vliekerwaterlossing betreft, voor zover bekend, een missive van Gedeputeerde Staten uit 1888.⁹ Voorheen had men het simpelweg over ‘de beek’.¹⁰

Wat de relatie van Huis Vlieg met zijn omgeving betreft, is er een overeenkomst te zien met de ontwikkeling die veel ‘echte’ kastelen hebben doorgemaakt. Met de opkomst van zwaardere vuurwapens verloren deze allengs hun defensieve functie. Vaak veranderde het kasteel – het adellijk woongedeelte, dat met een aangrenzende bouwhoeve een groter geheel vormde – van een gesloten, omgrachte vesting met een rechthoekig grondplan in een open herenhuis met een U-vormige plattegrond. Veel kastelen kregen, zeker als het exterieur werd aangepast – waarbij in de eerste plaats gedacht moet worden aan het vergroten van de vensters –, steeds meer het aanzien van een landhuis, een ‘maison de plaisance’. Woongenot werd steeds belangrijker, en daarbij paste een mooi uitzicht (met dank aan die grotere vensterruiten). Tuinen en parken met mooie zichtlijnen werden aangelegd. Met

8 Vgl. J. Renes, ‘De invloed van de mens op de Zuidlimburgse beekdalen in het verleden’, *Natuurhistorisch Maandblad* 79 / 3-4 (1990) 80-88, aldaar 82.

9 HCL-Maastricht, Provinciale Waterstaat (voor 1947) [06.21], inv.nr. 130, map WT.

10 HCL-Maastricht, Provinciaal Bestuur 1814-1926 [04.01], inv.nr. 8211, map Waterlossingen. Begin jaren 1890 komen we in stukken rond kwesties waarmee de noordelijke buur van Kasteel Vlieg te maken had ook de naam Kapelbeek tegen [zelfde inv.nr.]. Daarmee werd dan blijkbaar niet alleen de zijtak vanaf de Kapelput (zie afb. 8) bedoeld, maar ook (het begin van) de Vliekerwaterlossing. De naam Kapelbeek voor (het begin van) de Vliekerwaterlossing lijkt nochtans een uitzondering.

name in de achttiende eeuw werden, zeker ook in Zuid-Limburg, op het platteland door rijke, al dan niet tot de adelstand verheven, burgers veel nieuwe ‘maisons de plaisance’ gerealiseerd. Vaak betrof het geen nieuwbouw, maar een ingrijpende verbouwing van een carréboerderij, waarvan één vleugel door de eigenaar werd gebruikt, dikwijls alleen in de warmere maanden, en de andere vleugels door de pachtboer.

Deze transformatie deed zich ook op Vlieg voor. Met name de pronkgevel en het uitgestrekte, lange park vullen elkaar dermate aan, dat je mag spreken van een visuele symbiose.

De bronbeekjes van de Vliekerwaterlossing

Dankzij de voeding door bronbeekjes valt de Vliekerwaterlossing nooit droog. Het beeld van de door bronbeekjes gevoede Vliekerwaterlossing op het achttiende-eeuwse kaartje (afb. 7) herkennen we op het kadastrale minuutplan van de Secties B en C van Ulestraten uit 1813 (afb. 8; ter oriëntatie zie afb. 5), waarvan ter plekke de grens bepaald wordt door de beek die langs de Hoogbergstraat stroomt, die tegenwoordig de Klein Berghemmerweg heet.¹¹ Die beek staat nu geregistreerd als een zijtak van de Vliekerwaterlossing, maar werd tot in de achttiende eeuw, en later misschien ook nog wel, de Kixbeek genoemd.¹²

Na de samenvloeiingen van de bronbeekjes stroomt de Vliekerwaterlossing als één waterloop verder in zuidelijke richting. Ze doorsnijdt het landgoed Vlieg en mondt uit in de Watervalderbeek (afb. 3, 5). Over het gehele traject wordt het stroompje nog verder door bronnetjes gevoed.¹³

11 Zie ook Oldenburger, ‘Landgoed Vlieg’, 49-52; Erkenbosch, ‘De Vliekerwaterlossing’.

12 In een boedelscheiding uit 1708 (zie noot 28) wordt één perceel als volgt omschreven: ‘de huijsweijde van den gewesenen Lindenhooff met de kicksaeghe ende den koel hooft [groentetuin] groot ontrent vier boenders reijgenoot van de kixbeek aff de gemeene straet tot den daelhooff met alle de boomen daerop staende ...’.

13 Vgl. Oldenburger, ‘Landgoed Vlieg’, 14, 19, 54.

Afb. 8a en b: Uitsnede van het kadastrale minuutplan van de gemeente Ulestraten (1813), Sectie C (boven) en Sectie B (onder). In de rode ellips de plek waar de bronbeken vanuit 'Kappelpul' en 'Banet' uitmonden in de Kixbeek, en vanaf hier de Vlikerwaterlossing vormen, die over het landgoed Vlieg verder in zuidelijke richting stroomt (afb. 9). De blauwe pijl markeert het watervalletje aan de Catharinastraat (afb. 10). De groene pijl wijst naar de (hoofd)bron van de Kixbeek in het Vlikerbos (afb. 11) [HCL-Maastricht, Kadastraal Archief; Beeldbank RCE, MIN11112C02]

Afb. 9a en b: De plek waar de beek vanaf 'Banet' uitmondt in de Kixbeek en verder stroomt als de Vlikerwaterlossing. Foto links is gericht op het noorden, foto rechts op het zuiden [Foto's auteur, 2024]

Afb. 10 a en b: Het watervalletje (met een 'debiet' van 2 liter per seconde) aan de oostelijke kant van de Sint Catharinastraat wordt gevoed door kalkrijk water uit de helling. Het muurtje is in 1954/1955 gemetseld. Rond het watervalletje heeft zich in de loop der jaren de nodige kalk afgezet, die door bijzondere mossoorten bedekt is geraakt. Tegenwoordig is het watervalletje het zichtbare begin van de door bronnen gevoede 'waterrijkdom' die kenmerkend is voor het lagere, zuidelijke deel van Ulestraten.¹⁴ Tot circa 1950, toen Ulestraten aangesloten werd op het waterleidingnet, werd het water uit de bron gebruikt door mens en vee. Tegenwoordig is het water door een te hoog nitraatgehalte niet meer geschikt voor (regelmatige) menselijke consumptie. Op de rechterfoto (circa 1930) vult kasteleinsvrouw Maria Schoenmakers-Frissen een emmer met water [links: foto auteur, 2023; rechts: particuliere collectie]

Afb. 11: De (hoofd)bron van de Kixbeek in het Vlikerbos [foto auteur, 2023]

14 Fred Erkenbosch, 'De "Kaanjel", het verhaal van een bijzondere dorpsbron', D'n Haamsjeut 32-1 (2012) 31-35. Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 18.

Het mag, gelet op de aanwezigheid van de bronbeekjes, niet verwonderen dat het lagere, zuidelijke deel van Ulestraten (de ‘Banet’ en omgeving) erg drassig was (en is). Afgaand op de Tranchotkaart uit 1805-1807 (afb. 14) en de eerste kadastrale kaarten van de gemeente Ulestraten uit 1813 (afb. 5, 8) stond hier vroeger geen bebouwing. Het is ook niet voor niks dat de grote weg van Meerssen naar Beek – het deel tot Vliek heette de Langstraat – even voorbij kasteel Vliek naar links afboog en de hoger gelegen Beekerweg volgde. Iets verder dan het punt waar de Langstraat naar links afboog, splitste zich naar rechts de landweg Hoogbergstraat af, richting Klein Berghem, Ulestraten-dorp, Genzon en verder naar Schimmert (afb. 5, 8). De Langstraat is pas halverwege de jaren 1930 doorgetrokken richting Ulestraten-dorp. Ze sloot aan bij de hogerop gelegen Sla(a)k / Slaakweg. Het nieuwe weggedeelte en de Slaakweg kregen de naam Sint Catharinastraat.¹⁵

De loop van de bronbeekjes uit noordelijke richting (‘Banet’, ‘Kapelput’; afb. 8) is in verband met wegverbeteringen en -vernieuwingen (zoals de verbinding tussen Langstraat en Slaakweg), de bouw van huizen en de aanleg van riolering diverse malen over kortere of langere afstand aangepast. Grote delen van de beekjes zijn overkluisd.¹⁶

Hiermee is het eerste, fysisch-geografische deel afgerond. Nu richten we ons op het tweede, historisch-geografische deel. Als eerste kijken we naar de voorganger van kasteel Vliek en naar de geschiedenis van het landgoed vóór de aanleg van de visvijvers, halverwege de achttiende eeuw.

Den Dael, een omgrachte hoeve

Het huidige kasteel Vliek is in de achttiende eeuw gebouwd, hoogstwaarschijnlijk op de plek of in de buurt van een boerderij genaamd *Den Dael*, ook *Daelhof* of *Ingen-dael* genoemd. Zo’n boerderij had vaak een middeleeuwse kern die terug te voeren is op een adellijk bezit. Dit lijkt ook bij Vliek het geval te zijn.

De vroegste vermelding van Vliek betreft een akte van 14 december 1366, waarbij een zekere Arnolde van Vleke samen met Jean de Beaufort, hoofd van de priorij te Meerssen, de verkoop van een jaarrente van acht vaten rogge uit twee te Houthem gelegen hoeven bezegelt.¹⁷

15 Gemeentearchief Meerssen, Oud Archief, inv.nrs. 599, 600; HCL-Maastricht, Provinciale Waterstaat (voor 1947) [06.21], inv.nr. 715.

16 Zie ook Erkenbosch, ‘De Vliekerwaterlossing’. Beschrijvingen en kaarten van de Vliekerwaterlossing en haar bronbeekjes tussen 1954 en 1976 zijn te vinden in de ‘leggers der waterlossingen’ (Gemeentearchief Meerssen, Nieuw Archief (1939-1981), Gemeente Ulestraten, inv.nrs. 502, 503).

17 HCL-Maastricht, Klooster Sint-Gerlach te Houthem, 1288-1796 [14.D003], inv.nr. 46].

Vijf jaar later komen we ‘Art van Vleec’ tegen als strijder aan Valkenburgse zijde in de Slag bij Baesweiler (1371).¹⁸ Als edelman – zie ook het zegel aan de akte van 1366 – moet hij in bezit zijn geweest van een ‘riddermatig goed’ ofwel een kasteel.¹⁹ Het valt aan te nemen dat dit kasteel (hoe bescheiden misschien ook, en wellicht niet veel meer dan een boerderij) in Vliek gesitueerd moet worden.²⁰ Als versterkte woning zou het riddermatig goed van een gracht voorzien kunnen zijn geweest. In een ongedateerd maar rond 1600 te plaatsen concept van een pachtcontract (‘concept in wat maniren jouffr[ouw] Maria van Oirsbeek haren hooff onder Vleijck wilt utgeven’) wordt ook de volgende bepaling opgenomen: ‘Alle grachtten ende tuijnnen [dicht gevlochten hagen] sal den halffwijn [pachter] jaerlijcx op sijn behoirlijcken tijt ende saijsoen op richtten ende macken ...’.²¹ De vulling van de gracht(en) zal dankzij de drassige omgeving en de nabijheid van de Vliekerwaterlossing geen probleem zijn geweest. Deze omstandigheid verklaart gelijk de naam van de boerderij. In het concept-pachtcontract wordt niet gesproken van (vis)vijvers.

Rond 1450 wordt het huwelijk van Pauwels van Oirsbeck en Elisabeth van Vleec gesloten.²² Er bestaat een ongedateerde tekening van het wapen van het geslacht Van Oirsbeck-Vleek (afb. 12b).²³

In 1654 is de Maastrichtse schepen Hubert Lenarts, getrouwd met Agatha van Hecx, eigenaar geworden van een pachthoeve in Vliek. Dat gebeurde volgens de laatste wilsbeschikking uit 1652 van Pieter Boviers van Oirsbeck, echtgenoot van Catharina Hecx.²⁴

18 J.M. van de Venne, ‘Lijst van medecombattanten uit het Limburgse in de slag van Baesweiler’, *De Maasgouw* 60 (1940) 26-29, aldaar 26-27.

19 In 1468 pacht een zekere ‘jonker van Vliek’ acht bunder grond van de ‘begijnen van Maastricht’ (= begijnen van klooster de Nieuwenhof). Vgl. HCL-Maastricht, Klooster Nieuwenhof te Maastricht, 1420-1794 [14.D026], inv.nr. 101. Bureau Oldenburger [‘Landgoed Vliek’, 28] trekt op basis van dit gegeven de conclusie dat kasteel Vliek oorspronkelijk een ‘uithof’ van de Nieuwenhof was. Deze bewering, vraagt om een stevigere bewijsvoering. De conclusie staat op gespannen voet met de vermelding van (ridder) Arnolde van Vleke uit 1366.

20 Het is interessant om van landgoed Vliek de ‘genealogie’ uit te zoeken; niet alleen de successie van eigenaren maar ook de opeenvolging van pachters. Ik ben een eind op streek met deze ‘genealogie’, maar laat haar hier grotendeels buiten beschouwing, omdat ze buiten het bestek van deze bijdrage valt.

21 HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 137. NB: in pachtcontracten uit 1584 (voor halfwin Johan Slots) en 1635 (voor Jan Leermans uit Moerveld) [zelfde inv.nr.] worden grachten niet expliciet genoemd.

22 Hans Pennings, ‘Van Gemert tot Wangüemert, deel 1: Edelman Diederik van Gemert in Maastricht’, *Gemerts Heem* 77 (2015 - 3) 24-30, aldaar 24, 26.

23 HCL-Maastricht, 18.BC, RAL_P_1207.

24 HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 137. Vgl. *idem*, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8068, fol. 59v-65v (digitale pagina’s 39-45).

Arnolde na Vleke

Afb. 12a: Handtekening en zegel van Arnold van Vlieg [Arnolde van Vleke] (1366). [HCL-Maastricht, Klooster Sint-Gerlach te Houthem, 1288-1796 [14.D003], inv.nr. 46] [Foto: Nele Siebel].

Afb. 12b: Ongedateerd wapenschild van het geslacht Oirsbeck-Vleck [HCL-Maastricht, 18.BC, RAL_P_1207]

Uit processtukken van een geschil uit 1657 tussen Hubert Lenarts en de (voormalige) pachter Jan Honneye blijkt dat er in 1653, nog vóór Lenarts eigenaar was, 'steenblokken / mergelblokken', kepers, hout, kalk, zand, kolen ('tot het backen van eenighe bricken') en leien zijn aangevoerd 'voor het opbouwen van den pachthoff' (de oude was afgebroken), en dat Honneye 'den selven pachthoff ter rechter hellift is uijtgegeven geweest'.²⁵ Den Dael is in 1653 dus herbouwd. De helft werd door de pachter gebruikt en bewoond. De andere helft zal door Lenarts zijn gebruikt, wellicht als buitenverblijf.

Aangezien kasteel Vlieg op de terrasrand van de Vliekerwaterlossing ligt (afb. 4), valt het niet uit te sluiten dat de eerste, omgrachte boerderij (en tevens riddermatig goed) Den Dael lager in het dal, dicht bij de beek, heeft gelegen.

²⁵ HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 122.

In 1664 bleek Lenarts tevens eigenaar van de nabijgelegen hoeve Onder de Linde.²⁶ Waarschijnlijk lag deze boerderij even noordelijk van de Daelhof, en was ze ervan afgesplitst.²⁷ In een akte van 'scheijdinghe en deijlinghe der erffgoederen' van Hubert Lenarts van 24 september 1708 is er sprake van 'den gewesenen Lindenhoff'.²⁸

Een verkennend onderzoek schetst het beeld van twee, in elkaars nabijheid gelegen hoeven: Den Dael en Onder de Linde.²⁹ De eerste was omgracht en kan uit twee delen hebben bestaan: een adellijke kern ('stamhuis' van het geslacht Vlieg) en de eigenlijke pachthoeve. Onder de Linde is vóór 1500 afgesplitst van hoeve Den Dael. Vermoedelijk was deze boerderij niet omgracht. Den Dael en Onder de Linde waren cijsplich-tig aan de proosdij van Meerssen. In 1709 bestond Onder de Linde niet meer.

'Vlieg met alle de boschen, weijden, vijvers en landerijen'

Bij de verdeling van de erfenis van Hubert Lenarts in 1708 viel 'lot A' toe aan de erven en 'lot B' aan burgemeester Olijslagers.³⁰ De familie Olijslagers was geparenteerd aan de familie Lenarts.³¹ Tot 'lot B' behoorde onder andere 'de helft van den

²⁶ HCL-Maastricht, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8068, 16 juli 1664; afschrift van een akte verleden voor notaris Visch, 26 juni 1664.

²⁷ HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 126. In een akte van 5 juli 1654 [idem, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8068] wordt melding gemaakt van een perceel 'ackerlants gelegen inde heerlicheijt Ulestraten aent' Hulenteercken, reigenoten [= burenen] den hooft onder die linde ter andere den hoffinden dael'. De Daalhof en de Lindenhof lijken dus door een akker van elkaar gescheiden te zijn geweest. 'Hulenteercke' verwijst vermoedelijk naar een verzameling vlierstruiken ('heulenteer', en varianten, is dialect voor vlierboom). Een toponymische relatie met de naam 'Ulestraten' is niet bekend. Ook een boedelscheiding uit 1708 (zie volgende noot en noot 12) wijst erop dat de Daalhof en de Lindenhof burenen waren.

²⁸ HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 126. Zie ook idem, Luiks Hoogge-recht Maastricht [20.087A], inv.nr. 326.

²⁹ Dit door de auteur verricht verkennend onderzoek (voornaamste bronnen, naast de in noten 26, 27 en 28 genoemde: HCL-Maastricht, Proosdij Meerssen [14D.033], inv.nrs. 265, 414) is in deze bijdrage buiten beschouwing gelaten.

³⁰ HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 126.

³¹ Bij de scheiding van de 'groot vaederlijke, en groot moederlijke goederen' tussen Mathias Charles Lenarts, zijn broer Hubertus Franciscus en hun zuster juffrouw Helena Lenarts [op 2 oktober 1709] en bij de deling van de ouderlijke goederen tussen Mathias Charles en Helena [17 september 1710] trad (de Maastrichtse) burgemeester Johan Olijslagers voor Helena op 'in qualiteijt als vaederlijcken oom en momboir' [HCL-Maastricht, Luiks Hooggerecht [20.087A], inv.nr. 326]; idem, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8073, 127r-134v (digitale pagina's 129-139); inv.nr. 8074, onpagineerd (digitale pagina's 8-22). Edm. van Wintershoven, 'Genealogische aantekeningen op de Maastrichtse familie Lenarts', *De Maasgouw* 26 (1904) 96; 27 (1905) 2-3, 20-21, 36-37, 52-53, 69-70, 79, 85-87, meldt (p. 3) dat in 1681 Jan Olijslagers trouwde met Catharina Lenarts. Zij was een zus van Gijsbert-Frans Lenarts, de vader van Hubertus Franciscus. Over de familie Lenarts in de achttiende eeuw, zie ook Verhoeff et al., *Beheerplan buitenplaats Vlieg*, 29.

Daelen hoff'.³² Op 30 maart 1731 droeg kanunnik Hubertus Arnoldus Olislagers van het St.-Servaaskapittel de 'helfte van den Daalen hoff bestaende in huijs, stallingen, scheure en alle verdere ap en dependentien van dien ...' over aan Matthias Carel Lenarts.³³ Door deze verkoop kwam hoeve De Dael weer in één hand. Vermoedelijk is een ander deel van 'lot B' in bezit van de familie Olijslagers gebleven, want tot 1894 bleef zij de noordelijke buur van Vlieg.³⁴ Dit deel lijkt (voor een groot deel) samen te vallen met plek van de voormalige pachthoeve Onder de Linde.

In het leggerboek (de voorganger van het kadaster) van 1732 staat vermeld dat 'd'heer oudt borgermeester Lenarts', eigenaar van Vlieg, 65 percelen in bezit heeft in de heerlijkheid Ulestraten.³⁵ De lijst begint als volgt:

In den eersten den hoff met de huijsweijde gelegen binnen Vlieck op de Dorpstraet; reijg[enoten] [= burenen] voorhooft d'Hr Olyslagers, anderhooft de weyde n. 2°. middagson [ten zuiden] den bosch, is groot vier boender en seven groot roeden waer onder mede ingemeten is een boender elff groot en ses cleen roeden broek moras waer van geen nut te krijgen is afgetrocken.

In deze beschrijving is sprake van ongeveer 1,3 ha³⁶ broekland ('moeras'). Van nature groeien in zo'n biotoop wilgen, elzen en essen.³⁷ Vijvers worden niet vermeld.

In 1763 legde Gisbertus Joannes Lenarts (1708-1768) notarieel vast dat na zijn overlijden zijn zoon Matthias Charles (dezelfde voornamen als zijn grootvader) eigenaar zal worden van 'de winninge (pachthoeve) Vlieg met alle de boschen, weijden, vijvers en landerijen'.³⁸ Het is het vroegste schriftelijke bewijs van vijvers op landgoed

32 HCL-Maastricht, Huis Meerssenhoven te Itteren [16.0519], inv.nr. 126 ['soo als vorseijt afgeteekent is oock tot aen de middel linie, ende dat tersijden langhs de straete, bestaende in eene wooninghe, als mede stallingen, ende de halve schuijre & soo ende gelijk de selve sijn geleghen in haere muijrage, ende geteekent in de caerte figuratijff...']. Deze kaart zit niet meer bij de stukken. Het kan de plattegrond betreffen die te vinden is in HCL-Maastricht, Luiks Hooggerecht, inv.nr. 326.

33 HCL-Maastricht, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8075, ongenummerd (digitale pagina's 57, 58).

34 Zie de leggerboeken van 1732, 1775 en 1777 (HCL-Maastricht, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8109-8111) en kadastrale gegevens.

35 HCL-Maastricht, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8108.

36 G. Desweisen (bew.), *Landmaten*-tolk voor de provincie Limburg: herleidingstafels van Limburgs 18 verschillende oude vlaktematen tot nieuwe, systematische, en omgekeerd (Gulpen 1880).

37 Renes, 'Zuidlimburgse beekdalen', 80; Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 25, 27, 61, 68. Er wordt op gewezen (p. 15, 30) dat de Vlikerwaterlossing en de vijvers rusten op 'Nuculaklei', een tijdens het Oligoceen geformeerde laag, die door zijn ondoorlaatbaarheid zorgt voor een (schijn)grondwaterspiegel. Zie ook Erkenbosch et al., *Onder Meerssen*, 42.

38 HCL-Maastricht, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1842 [20.241], inv.nr. 3657 (notaris J.W. Roemers), 24 juli 1763. Bij de akte zit ook een afschrift van een akte uit 1749 met de huwelijks

Vlieg. Op de Tranchotkaart uit 1805-1807 (afb. 14) staat een rij rechthoekige vijvers ingetekend.

In het leggerboek van 1775 worden van 'd'heer secretaris M.C. Lenaerts' 32 percelen vermeld.³⁹ Het eerste wordt als volgt omschreven:

De huijsplaatse, pleijn, grooten hoff, Daelhoff, huijsweijde en dammen te samen groot seven boenders seven groote en vijffthien kleijne roeden sonder het water, reijg[enoten] ten sonnen opganck d'heer borgemeester Olislagers, ter sonnen middagh den bosch van den hr. aenbrenger en den Bauwersbergh [?], ten westen de Steege, ten noorden de Dorpstraat.

Vijvers worden niet genoemd, maar 'dammen' en 'water' lijken op het bestaan ervan te wijzen.

In de legger van 1775 is niet langer sprake van een moeras. Dit roept de vraag op of de Vlikerwaterlossing niet alleen van belang is geweest bij de aanleg van de visvijvers, maar tevens bij de ontwatering van het drassige beekdal. Het moet niet worden uitgesloten dat, met het oog op deze landschappelijke en waterhuishoudkundige ingrepen, de loop van het beekje destijds, tussen 1732 en 1763, is aangepast.⁴⁰

In tegenstelling tot de rest van Nederland was Zuid-Limburg in het niet zo verre verleden rijk voorzien van visvijvers, vaak behorend bij een kasteel, buitenplaats, abdij of pastorie. Zowel vanwege de opbrengst (eiwitrijke vis) als uit esthetisch (en statusverhogend) oogpunt waren die aangelegd. Meestal ging het niet om één vijver, maar om een reeks. Sommige vijvers werden gebruikt voor de kweek, andere om vis in te bewaren, waarbij elke vijver een eigen functie had, bepaald door de opeenvolgende levensfasen van de vis, van broedsel tot volwassen stadium, gereed voor consumptie. Ook werden verschillende soorten vis in aparte vijvers gehouden. De vijvers werden om de paar jaar schoongemaakt. De opgediepte modder was goede mest. Soms werd een drooggelegde vijver zelfs een tijdje gebruikt voor de teelt van een gewas.⁴¹

Tijdens het 'voorbereidend werk tot de schatting' dat het kadaster in 1841 in

voorwaarden van een tante van Matthias Charles Lenarts. Dit staat los van de schenking door vader Gisbertus Joannes (1708-1768), en kan niet worden gebruikt voor een datering van de vijvers.

39 HCL-Maastricht, Landen van Overmaas [01.075], inv.nr. 8109.

40 Dit is in elk geval de overtuiging van Bureau Oldenburg ['Landgoed Vlieg', 25, 32, 61], met de kanttekening dat zij de drainage plaatsen tussen 1732 en 1749 (zie opmerking noot 38).

41 Hans Renes, 'Oude visvijvers in Zuid-Limburg', *Bulletin KNOB* 90 (1991-3) 85-97; *idem*, 'Zuidlimburgse beekdalen', 80.

Ulestraten uitvoerde, werd geconstateerd dat 'de vischvijvers tusschen de weilanden van de eerste klasse en de boschen gelegen [zijn], met visschen bevolkt, en willekeurig afgelaten [kunnen] worden'.⁴² Blijkbaar waren destijds de visvijvers nog in gebruik. Met de aanleg van de grote, ronde vijver in 1858 – hierover verderop meer – zijn de vier zuidelijke visvijvers verdwenen of drooggelegd. De drie noordelijke zijn wellicht nog een tijdje in gebruik geweest als visvijver. Deze achteruitgang van de Vliekse visvijvers is een voorbeeld van een bredere ontwikkeling in de loop van de negentiende en twintigste eeuw, waarbij een groot aantal van de Zuid-Limburgse visvijvers is verdwenen. Wat de oorzaak is van deze terugloop, is een vraag die nader onderzoek verdient. Misschien was, als gevolg van betere transportmogelijkheden, de noodzaak om in eigen vis te voorzien halverwege de negentiende eeuw afgenomen.⁴³

Het is goed voorstelbaar dat de aanleg van de visvijvers tegelijk gebeurd is met de verbouwing, dan wel herbouw, van hoeve Den Dael tot landhuis (kasteel) Vliek. Deze architectonische ingreep kon niet op basis van archiefstukken worden geda-teerd, maar het neoclassicistische karakter van de gevel wijst naar de tweede helft van de achttiende eeuw (afb. 13).

De vijvers die in de akte van 1763 worden vermeld staan ingetekend op de Tranchotkaart van 1805-1807 (afb. 14) en op het kadastrale minuutplan (Sectie C) van de gemeente Ulestraten uit 1813 (afb. 15). De drie noordelijke vijvers waren eigen-dom van de familie Olislagers. De aanleg van de vijvers zal in overleg tussen de families Lenarts en Olislagers zijn gerealiseerd.

De Tranchotkaart schetst het beeld dat de meest noordelijk (en hoogst) gelegen vijver door de Vliekerwaterlossing werd gevoed. De steeds lager gelegen vijvers zullen door een buis of simpelweg door 'overloop' van de hoger gelegen buurvijver zijn gevoed. De Vliekerwaterlossing, waarvan de loop kan zijn verlegd, stroomt verder op zeer geringe afstand van de vijvers. De meest zuidelijke (en laagst) gele-gen vijver stond weer in verbinding met de Vliekerwaterlossing, die vanaf dat punt haar loop op een meer kronkelige (en natuurlijke) manier voortzet.

De Tranchotkaart wordt geroemd om haar nauwkeurigheid, maar vermoede-lijk lagen de vijvers toch niet zo keurig op een rij als hier weergegeven; daarvoor is het verschil met het echt nauwkeurige kadastrale minuutplan van 1813 (afb. 15) te groot. Het minuutplan mag dan wel nauwkeurig zijn, maar heeft, voor historisch-

42 HCL-Maastricht, Grondbelasting; afkomstig van de kantoren der registratie en successie te Maas-tricht en Roermond [07.D05], inv.nr. 648.

43 Renes, 'Oude visvijvers', 86-87.

Afb. 13 a en b: Links: Kasteel Vliek sinds de achttiende-eeuwse verbouwing / herbouw in neoclassicistische stijl. Rechts: het herenhuis na de verbouwing van 1909. Het fronton boven de drie middelste vensters heeft plaatsgemaakt voor een ronde bekro-ning boven de entreepartij; twee dakvensters zijn vervangen door een zestal ramen, onderling verbonden door een balustrade; de hoekpaviljoens zijn hoger opgetrokken en (ook aan de zijde van het park) van vensters voorzien; rechts is een loggia aangebouwd [particuliere collectie]

geografisch onderzoek, ook zijn beperkingen. Het doel van kadastrale kaarten is het aangeven van de (grenzen van) kadastrale percelen, en niet een topografische weergave. Landschapselementen worden niet doelbewust ingetekend. In het geval van Vliek zijn de vijvers goed herkenbaar – maar niet alle, zoals verderop blijkt – omdat ze elk een eigen perceelnummer hebben.

Een groot verschil met de Tranchotkaart is dat op het kadastrale minuutplan de vijvers minder strak in het gelid liggen. Het lijkt of ze een natuurlijk bedding volgen. Het zou kunnen dat een deel van de oorspronkelijke bedding van de Vlie-kerwaterlossing voor de aanleg van de vijvers is gebruikt en dat de waterlossing zelf over een zekere lengte als een soort bypass is verlegd. De vijvers liggen binnen een perceel (nr. 999⁴⁴) dat voor een groot deel door hagen begrensd is en aan de westzijde tevens door de (deels verlegde) Vliekerwaterlossing.

Het verschil tussen het beeld van de Tranchotkaart (1805-1807) en het kadas-trale minuutplan (1813) hoeft niet te wijzen op een ingreep in de tussenliggende jaren. Het verschil kan ook worden toegeschreven aan de hogere mate van nauw-keurigheid van het minuutplan. Dit kan ook verklaren waarom de ronde (bron)vij-ver (perceelnr. '822') tegenover de vijfde visvijver van boven en het ernaast gelegen kleine bekken ('823') wel op het minuutplan maar niet op de Tranchotkaart te zien zijn.

44 In 'dienstjaar' 1845 is dit perceel kadastraal gesplitst (feitelijk een correctie, in overeenstemming met de daadwerkelijke eigendomsverhoudingen) in een perceel '1030' van eigenaar Schoenmaeckers en een perceel '1031' van eigenaar Olislagers [Kadaster Viewer; Kadaster, Hulpkaart_ULS00_C_1].

Afb. 14: Uitsnede van de Tranchotkaart van 1805-1807 met het 'in carré' gebouwde kasteel Vlieg (rode pijl), de Vlikerwaterlossing en zeven, door haar gevoede visvijvers. In de gele cirkel 'De Banet', het drassig gebied met bronbeekjes die de Vlikerwaterlossing voeden (vgl. afb. 8).⁴⁵ Dit deel van Ulestraten was zo moerassig dat er geen weg liep. De verbinding tussen de Langstraat vanuit Meerssen en de Slaakweg in Ulestraten (hier door een paarse lijn gemarkeerd) kwam er pas in de jaren 1930. In de rode cirkel, op de flank van de Biesenberg aan de overzijde van de weg ligt een boomgaard (recentelijk onder de naam 'kwalfe' [koolhof, moestuin⁴⁶] in nieuwe luister hersteld), met links aangrenzend een laan. Aan de achterkant van het kasteel loopt een voetpad (tevens scheiding tussen de bezittingen van de families Lenarts en Olislagers) dat tussen de derde en vierde vijver doorloopt tot in het Vlikerbos. Dit voetpad is in 1914 opgeheven⁴⁷ [HCL-Maastricht, 18.BC, RAL_K_761_07]

- 45 De herkomst van het toponiem Banet (te relateren aan 'beemd') duidt op een moerassig gebied. Ook de in onbruik geraakte naam Slaakweg / Slak voor het noordelijk deel van de huidige Sint Catharinastraat lijkt daarop te wijzen. De percelen van de 'Banet' waren volgens de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel (OAT) uit 1842 in gebruik als weiland, boomgaard of 'hakhout'.
- 46 De moestuin is herkenbaar op de topografische kaart van 1864 (afb. 19), maar op die van 1834 (afb. 17) niet. Misschien is de moestuin tegelijk met de aanleg van de tuin in landschapsstijl rond 1858 gerealiseerd, toen de strakke perken van de formele tuin zijn verdwenen.
- 47 HCL-Maastricht, Provinciale Waterstaat (voor 1947) [06.21], inv.nr. 130, map B.

Afb. 15: Uitsnede van het kadastrale minuutplan van Sectie C (1813) met kasteel Vlieg en de nabijgelegen zeven visvijvers. De familie Olislagers was eigenaar van de drie noordelijke vijvers, de familie Lenarts van de vier zuidelijke. Vermoedelijk werden de vijvers, al dan niet afzonderlijk, gevoed door een buis vanuit de Vlikerwaterlossing. Het is goed voorstelbaar dat elke vijver ook een verbinding had met zijn buurvijver(s). Ten zuiden van de onderste vijver is een kanaaltje te zien (perceelnr. 816, in de 'Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel' ook 'vijver' genoemd), de voortzetting van de Vlikerwaterlossing [Maastricht, Kadastraal Kaartenarchief, Beeldbank RCE, MIN11112C02]

Naast de rij van zeven visvijvers zien we op het minuutplan nog drie vijvertjes met een perceelnummer ingetekend: een vijvertje voor het huis (perceelnr. 996), in de 'Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel (OAT)' uit 1842 omschreven als 'fontein als tuin'. Dat kan wijzen een proces van verlanding, maar misschien wordt ermee bedoeld dat de fontein geen andere dan een esthetische functie had. De bronvijver met perceelnummer 822 en het ernaast gelegen bekken met nummer 823, worden in de OAT allebei 'vijver' genoemd.⁴⁸ Dat bekken zorgde waarschijnlijk voor de waterdruk van de lager gelegen tuinfontein.⁴⁹

Een opmerkelijk verschil tussen het minuutplan en de kadastrale verzamelkaart (afb. 5) is dat de eerste nauwelijks of geen landschapselementen toont en de tweede wel. Het doel van de verzamelkaart is niet de aanduiding van de individuele percelen, maar het geven van een kadastraal overzicht van een gemeente en met name de positie van de verschillende sectiekaarten (minuutplan) ten opzichte van elkaar. Dankzij die overzichtsfunctie toont een verzamelkaart vaak meer landschapselementen zonder perceelnummer dan de sectiekaarten, ook al zijn die kleinschaliger.

Op de verzamelkaart staat de 'fontein als tuin' niet ingetekend, maar wel nog een aantal smalle rechthoekige bekkens. Vooral die tussen de bronvijver en de vijfde visvijver (perceelnrs. 822 en 817 op de sectiekaart) zijn interessant, want deze van hoog naar laag gelegen reeks duidt op een waterval. Een concrete aanwijzing voor het bestaan daarvan is de beschrijving van Jacobus Craandijk (zie verderop) uit 1882. Hij heeft het over 'een aanmerkelijke waterval [die] zich naar beneden [stort] in de grootsche waterpartij van het park'. Weliswaar dateert die beschrijving na een, hierna nog te behandelen, verandering van de vijvers, maar dat weersprekt een achttiende-eeuwse oorsprong van de waterval niet. In een verkoopakte uit 1809 – ook hierover verderop meer – wordt van de vijvers gezegd dat een deel ervan 'en echelon', trapsgewijs, is gerangschikt. Dit verwijst eerder naar een waterval dan naar de visvijvers. Die lagen weliswaar in één lijn achter elkaar, maar met zo'n gering onderling hoogteverschil dat ze niet de indruk van een trap zullen hebben gewekt.

48 De bronvijver wordt ook wel komvijver genoemd. De vijver wordt gevoed door een bron iets hoger op in het Vliekerbos, die een kleinere (natuurlijke) vijver vormt, die evenwel niet op kaarten staat ingetekend. Ze lijkt te vallen binnen de 'uitstulping' van perceelnr. 999 (afb. 15) boven de vijver met perceelnr. 822.

49 In een nadere beschrijving van landgoed Vlieg bij de verkoop in 1809 (vgl. noot 52) wordt gesproken van 'une maison de maître avec un grand jardin, supérieurement arboré, enclôé de murailles et de haies vives, et au milieu duquel se trouve un bassin avec jet d'eau, alimenté par une fontaine qui a sa source dans le bois voisin'.

Hoelang de waterval heeft gefunctioneerd is niet duidelijk. In een verkoopadvertentie uit 1894 wordt erop gewezen dat het landgoed onder andere beschikt over een 'vijver met fontein' en een 'lustbosch met waterval' (afb. 24).

De bronvijver (perceelnr. 822, afb. 15), de waterval en de daaronder gelegen vijfde visvijver (perceelnr. 817) lagen in één lijn met de fontein in de tuin voor het huis (perceelnr. 996). Deze zichtlijn accentueerde de parallel gelegen zichtlijn die een aanvang vond in de laan aan de overzijde van de weg, zich voortzette over het voorplein van het herenhuis en over de dam tussen de vierde en vijfde vijver, en eindigde in een laan door het Vliekerbos (afb. 16, 17).

Afb. 16: Schetsmatig plan van Vlieg circa 1800.⁵⁰ Tekening: Sterre Boessen (SHCL)

50 Op basis van afb. 14, 15, 17, 18; Oldenburg, 'Landgoed Vlieg', 29-34; Verhoeff et al., *Beheerplan buitenplaats Vlieg*, 33-34, 39. Verhoeff et al. vermoeden, zonder sterke argumenten, een betrokkenheid (rond 1800) van de Maastrichtse architect Matthias Soiron (1748-1834).

Hierboven werd gesteld dat de pronkgevel van het kasteel en het uitgestrekte, lange park elkaar zodanig aanvullen dat je mag spreken van een visuele symbiose. Het is verleidelijk om dit te zien als de beoogde uitkomst van de veranderingen die het kasteel (ingrijpende verbouwing / herbouw) en zijn omgeving (aanleg van de vijvers, veranderde loop van de Vliekerwaterlossing) in grofweg de tweede helft van de achttiende eeuw hebben ondergaan. De omzetting van 'broek moras waer van geen nut te krijgen is' (leggerboek 1732) kan evenwel (tevens) zijn gerealiseerd om het terrein ook agrarisch te benutten. Het minuutplan van 1813 (afb. 15) leert dat het grootste deel van het landgoed een functionele bestemming had. Over de volle breedte van de pronkgevel strekte zich in zuidelijke richting een perceel (nr. 997) uit dat omschreven werd als 'tuin'. Dat kan zowel een groente- als een siertuin zijn geweest, of beide. Het deel dicht bij het kasteel zal dan een siertuin zijn geweest. Dat suggereert ook de Tranchotkaart (afb. 14), die zelfs de indruk wekt dat de voorste parterres ommuurd zijn. Op het minuutplan is dit onderscheid niet te herkennen, omdat het één kadastraal perceel betreft. Ook het door perceel nr. 997 ingesloten perceeltje nr. 996 ('fontein als tuin') duidt op een siertuin.

De tuin(en) van perceel nr. 997 lagen net als het herenhuis op de terrasrand (afb. 4). Het perceel nr. 998, dat lag tussen de tuin en de vijvers en zich verder in zuidelijke richting uitstrekte, had de functie van boomgaard. Een fraai plaatje, dat wel in zeker mate het zicht op de vijvers belemmerde, afhankelijk van hoeveel bomen er stonden en waar ze precies waren geplant. De boomgaard onderstreept dat het landgoed ook een economisch belang diende. Het functionele gebruik van het landgoed blijkt ook uit de verkoopakte van 1809 (zie hieronder), de beschrijving van Jacobus Craandijk en de verkoopadvertenties in 1876 en 1894 (afb. 24).⁵¹

Op 2 juni 1809 koopt Jean Schoenmaeckers het landgoed voor frs. 101.100,- van de erfgenamen van Matthias Charles de Lenarts.⁵² In de door de Maastrichtse notaris Nierstrasz opgestelde koopakte wordt het bezit in grote lijn als volgt beschreven:

Un bien patrimonial, appelé vulgairement den dal, composé d'une maison de maître avec jardins, etangs, promenades et plantations, un bois planté de chêne, de sapin, et de bois de raspe [= geriefhout / hakhout (?)]; enfin un corps de ferme avec jardin, prairies et terres labourables; ...

51 Oldenburger, 'Landgoed Vliek', 39, 67, wijst erop dat het agrarisch gebruik van een landschapspark ook past binnen een idealisering van het boerenleven in de negentiende eeuw.

52 HCL-Maastricht, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1842 [20.241], inv.nr. 4186. Na de 'description des biens en bloc' volgt een uitgebreidere beschrijving.

Kasteel Vlieg heette in de volksmond blijkbaar nog steeds Den Dael.

Het is niet bekend of Jean Schoenmaeckers (ingrijpende) veranderingen heeft aangebracht aan de Vliekerwaterlossing, de vijsvijvers of de tuin. De topografische kaart uit circa 1842 (afb. 17) wijkt niet opmerkelijk af van de Tranchotkaart (afb. 14).

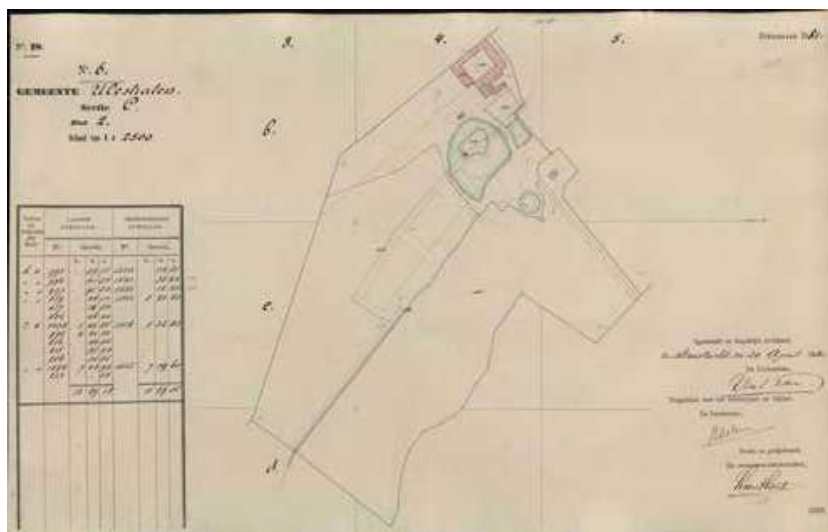

Afb. 17: Uitsnede uit de topografische kaart van circa 1842. Vergelijking met de Tranchotkaart (afb. 14) doet vermoeden dat er in elk geval tussen 1807 en 1842 geen ingrijpende veranderingen in de tuinaanleg zijn doorgevoerd. Deze kaart toont duidelijk dat de laan langs de boomgaard aan de overzijde van de weg een vervolg vindt in het pleintje langs de voorzijde van het herenhuis en verder als pad tussen de vierde en vijfde vijver door naar een laan door het Vliekerbos. Voor het herenhuis ligt nog steeds een aantal aaneengesloten rechthoekige perken, ter breedte van de pronkgevel van het huis.

‘Mevrouw Houben heeft inderdaad groote veranderingen in de waterwerken op haar eigendom aangebracht’

In 1842 is de weduwe Anna Philippina Schoenmaeckers-Sleijpen eigenaar van kasteel Vliek. De vier onderste vijsvijvers maken deel uit van het landgoed. De drie noordelijke behoren toe aan Marie Jean Joseph Hyacinthe Olislagers.

In 1858 wordt Anna Philippina's dochter Maria Anna Sophia Schoenmaeckers, weduwe van landmeter Noël Houben, eigenaar van kasteel Vliek. Ze verandert de vijvers op haar landgoed op rigoureuze wijze: de onderste, meest zuidelijke visvijver wordt drooggelegd, en de naastgelegen vijver grotendeels. Een deel van die vijver en de vijfde vijver (bekeken vanuit het noorden) in zijn geheel

ver is reeds zichtbaar op de topografische kaart van 1864 (afb. 19). Daarop is ook te zien dat de rechthoekige perken van de smalle tuin voor de pronkgevel (perceelnrs. 996, 997 op afb. 15) zijn veranderd in een aanleg met slingerende paden. Een deel van de boomgaard (perceelnr. 998 op afb. 15) is 'opgeofferd' om de verbinding tussen de voormalige perkjes en de grote, ronde vijver tot stand te kunnen brengen, met het doel er één 'lusttuin' (perceelnr. 1523 op afb. 18) van te maken.

In 1859 tekent zowel de molenaar Ploum van de Humcovener molen in Meerssen (ook wel Watervaldmolen of Pletsmolen genoemd) als de rechtstreekse buur van Vlieg, mevrouw Olislagers (woonachtig op kasteel Meerssenhoven te Itteren), bezwaar aan.⁵⁵ Ploum stelt dat de weduwe Houben

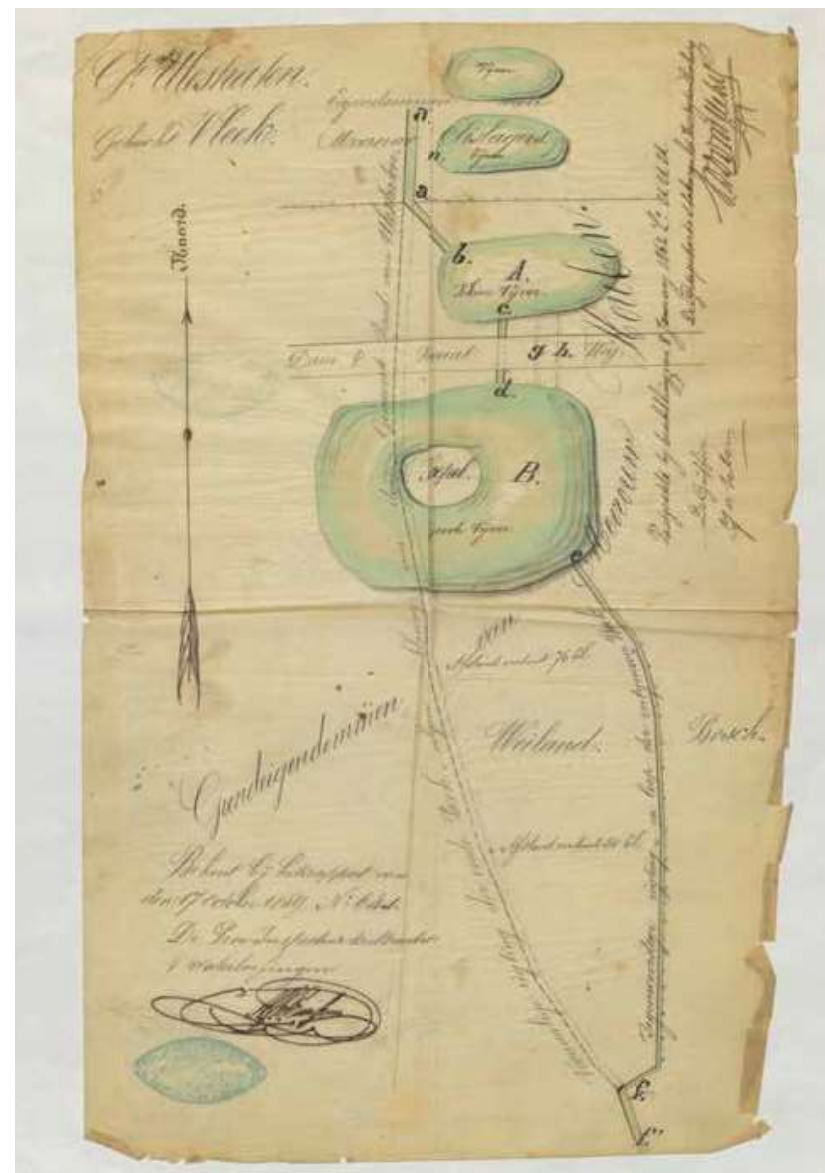
sedert verleden jaar veranderingen en werken op hare eigendommen gemaakt en gezegde beek of waterleiding totaal verlegd, verplaatst en naar hare aangelegde vijvers in geleid heeft, waardoor alzoo aan het water eenen anderen loop gegeven, des zelfs natuurlijke loop veranderd, zelfs de hoeveelheid van het afkomende water zoodanig verminderd is geworden, dat voorbedoelden molen meer dan de halve tijd moet stil leggen ...

Gedeputeerde Staten delen het gemeentebestuur van Ulestraten mede dat 'mevrouw Houben inderdaad groote veranderingen in waterwerken op haar eigendom zonder vergunning heeft aangebragt'. Aan de kwestie danken we een aantal interessante rapporten en kaarten.

Op 17 oktober 1859 schrijft de inspecteur der buurtwegen en waterlossingen aan GS dat hij de eer heeft 'aan uwe vergadering eene schetsteekening van den vroegere en tegenwoordige toestand der beek en haare inrigting in de eigendommen van genoemde mevrouw Houben hierbij overteleggen'.

maeckers en haar zoon Léon Philip François Noël Isidore Houben, het nut er niet van ingezien om het kadaster te informeren (zie ook de perceelsgewijze leggers en de memories van successie van moeder en zoon), en dat terwijl haar echtgenoot / zijn vader bij leven landmeter van het kadaster was. Met de komst van de nieuwe eigenaar, Jules Magnée, is de reeds jaren bestaande situatie kadastraal vastgelegd. Wat verder een rol kan hebben gespeeld, is dat eind jaren 1870 opnieuw kadastrale sectiekaarten zijn gemaakt. Toen moest de ingreep van de weduwe Houben wel 'aan het licht' komen. Overigens is juist de betreffende sectiekaart niet bewaard gebleven (ze is niet aanwezig in de collectie van het HCL). Vgl. rapport A.C. (Fon) Habets, 'Kasteel Vlieg te Ulestraten. Tuinhistorisch onderzoek naar de oude vijvers en de invloed van de ontwerpen van Dirk F. Tersteeg en Leonard A. Springer op deze vijvers' (2015) 9.

55 Stukken over deze kwestie in HCL-Maastricht, Provinciaal Bestuur 1814-1926 [04.01], inv.nrs. 4279, 8211; idem, Provinciale Waterstaat (voor 1947) [06.21], inv.nr. 363.

Afb. 20: Schetstekening bij het rapport van de provinciaal inspecteur van buurtwegen en waterlossingen d.d. 17 oktober 1859

[HCL-Maastricht, Provinciaal Bestuur 1814-1926 [04.01], inv.nr. 4279]

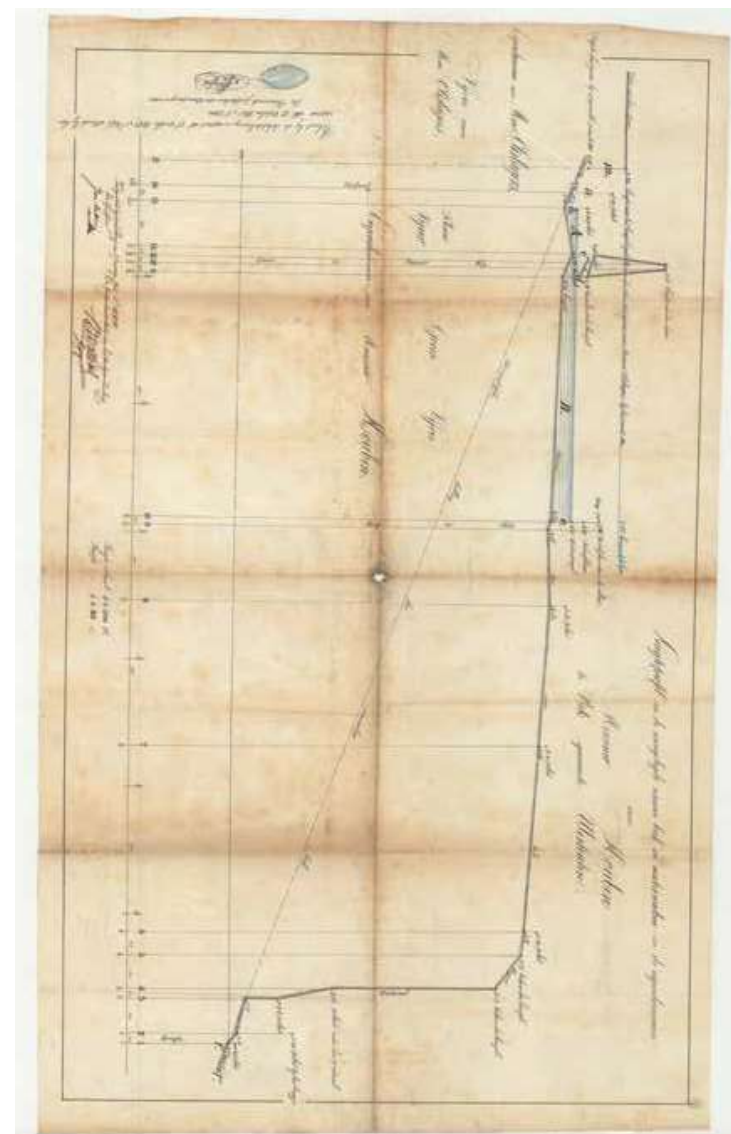
Bij deze schets (afb. 20) geeft de inspecteur de volgende 'uitlegging':

- a a'** oude beek, breed gemiddeld 1 el [= meter (Nederlands metriek stelsel, 1816)]
- a f** voormalige rigting en loop der oude beek
- a b c d e f** tegenwoordige rigting en loop der nieuwe beek
- a b** is omtrent breed 50 duim [= cm (Nederlands metriek stelsel, 1816)]
- c d** dam, waarover een privaatbrug gaat terwijl beneden eene overdekte kanjel voor den doorlaat der beek is, met eene opening van slechts 40 duim kantzijde
- e f** nieuwe beek, omtrent 30 à 50 duim breed in den bodem
- f f'** oude beek, breed gemiddeld 1 el
- g & h** twee onzichtbare kanjels voor den doorlaat der beek zooals door den zaakwaarnemer van mevrouw Houben is verklaart; doch de echtheid hiervan is niet kunnen onderzocht worden (hetgeen ook weinig ter zake afdoet)
- A** nieuw aangelegden kleinen vijver
- B** nieuw aangelegden grooten vijver
- Tusschen deze twee vijvers bestaat den hoogen dam
- De beek is op circa 400 el lengte verlegd met eene afwisselende breedte van af de vroegere loop, van 50 tot 70 el.
- De beek thans langs den voet van het bosch, van **e** tot **f** loopende, is veel hooger gelegen dan den voormaligen loop in directe lijn van **a** tot **f** was, alwaar zij in het laagste gedeelte der weide doorstroomde.

Op 27 oktober 1859 schrijven GS een brief aan het gemeentebestuur over de door de weduwe Houben 'aangelegde water-ophoudende werken en groote veranderingen in de waterleiding door hare eigendommen aldaar'. Gebleken is onder ander dat

de beek over eener lengte van ongeveer 400 el [is] verlegd, met eene afwisselende breedte, van af den vroegeren loop, van 50 tot 70 el. De beek thans langs het bosch van **e** tot **f** loopende, ligt veel hooger dan voorheen, toen zij in nagenoeg rechte lijn van **a'** tot **f'** liep, waar zij naar het laagste gedeelte der weide voortstroomde. Buitendien zijn de vijvers **A** en **B** en de dam **c d** aangelegd.

Het was allemaal niet gegaan zoals het hoort, maar in januari 1862 verstrekken GS alsnog (met terugwerkende kracht) een vergunning aan de weduwe Houben-Schoenmaeckers, op voorwaarde dat enige aanpassingen worden doorgevoerd overeenkomstig een 'lengte-profil van de aangelegde nieuwe beek en werken' (afb. 21).

Afb. 21: 'Lengteprofil in de aangelegde nieuwe beek en waterwerken in de eigendommen van Mevrouw Houben te Vlieg gemeente Ulestraten' (1862) [HCL-Maastricht, Provinciaal Bestuur 1814-1926 [04.01], inv.nr. 8211, map Buurtwegen Ulestraten]

Mevrouw Houben-Schoenmaeckers is een ondernemend type. In 1864 wil ze een watermolen op haar landgoed bouwen.⁵⁶ Het verzoek hield in om

gemagtigd te worden om, door middel van verruiming van een haar toebehoorenden vijver en het bouwen eener sluis in eene haren eigendom doorsnijden de beek, aan het water van deze een hooger stand te geven en om vervolgens een rad tot het in werking brengen van een graanmolen op die beek te plaatsen, een en ander overeenkomstig een plan bij het adres overlegd.

De ingenieur van Waterstaat stelt vast dat

de waterloop waarvan hier sprake is, wordt gevoed door de zamenvloeiing van eenige bronnen, die in de Gemeente Ulestraten boven de eigendommen der adressante ontspringen. Hij verenigt zich beneden die eigendommen met een andere gelijksoortige, die in het gehucht Waterval zijn oorsprong heeft [...] Even ten Noorden van Meerssen werkt op deze beek de molen van den reclamant Dahlmans-Ploum. [...] Beide voornoemde waterlopen hebben vooral 's zomers eene uiterst geringe capaciteit, zoodanig dat zelfs de molen van Dahlmans-Ploum niet altijd kan werken. [...] De adressant benuttigd eerstgenoemden waterloop tot het voeden van vijvers, het vormen van watervallen enz.

GS hadden in principe geen bezwaar tegen de plannen van de weduwe, mits wordt 'overlegd een volledig plan van de inrigting van den te maken molen en van de in verband daarmee uittevoeren werken toegelicht door lengte en dwarsprofielen van het terrein', en aan andere voorwaarden wordt voldaan, onder andere dat 'het water boven den molen op dezelfde hoogte moet worden gehouden'.

Dit plan is niet doorgegaan vanwege bezwaren van de bureu. De molen is niet gebouwd en waarschijnlijk zijn er ook geen waterbouwkundige ingrepen doorgevoerd. Bovengenoemd plan van de weduwe Houben (met tekening), dat aan haar is teruggezonden, en een eventueel 'volledig plan van inrigting ... lengte- en dwarsprofielen' zijn niet aangetroffen. Deze zitten misschien nog in een familiearchief.

De bouw van een door de Vlikerwaterlossing aangedreven watermolen is dus niet doorgegaan. In 1867 is op het zuidelijke einde van het landgoed wel nog een suikerfabriek gebouwd. Deze fabriek is nog geen tien jaar in bedrijf geweest (maar was wel de 'bakermat' van de stroopfabriek van Meerssen, die tot 1973 heeft

56 Stukken hierover in HCL-Maastricht, Provinciaal Bestuur 1814-1926 [04.01], inv.nr. 4413; idem, Provinciale Waterstaat (voor 1947) [06.21], inv.nr. 363.

bestaan).⁵⁷ Misschien kan de bouw van een fabriek (en eerder het plan voor de bouw van een molen) worden verklaard uit het feit dat de eigenaresse van Vlieg destijds niet van adel was maar een 'burger', die eerder geneigd was om als ondernemer geld te verdienen. Recentelijk zijn de gebouwen van de voormalige suikerfabriek gerestaureerd. Ze vormen, ook door hun witte beschildering, de visuele tegenhanger van het kasteel.

De kadastrale hulpkaart van 1880 (afb. 18) laat zien dat het begin van het gekanaliseerde deel van de Vlikerwaterlossing (vgl. afb. 15) gemarkeerd wordt door een gebouwtje ('rood blokje'). Het was een 'cascade', een kunstmatige waterval. Volgens een bijschrift op de achterkant van een foto van deze eerste klas 'folly' (afb. 22) is het geval 'omstreeks 1940-1950 door het publiek afgebroken'. Aangezien het gebouwtje ingetekend staat op de topografische kaart van 1864 (afb. 19), zal het zijn opgetrokken door de weduwe Houben. De cascade-folly stond via buizen in verbinding met de hoger gelegen grote, ronde vijver, waardoor het water, dankzij de werking van de communicerende vaten, de benodigde druk kreeg om een zekere hoogte te kunnen bereiken, om vervolgens naar beneden te vallen.⁵⁸ Voor de afwatering van de grote, ronde vijver was in de zuidoostelijke hoek ervan een beekje gegraven dat bij de cascade aansluiting vond bij het voormalige kanaaltje (vgl. afb. 4, 20). Later, waarschijnlijk rond 1920, is vanaf de zuidelijke kant van de grote, ronde vijver nog een rechte ontwateringssloot gegraven (afb. 4).⁵⁹ De cascade vormde een zichtpunt vanaf het herenhuis (zie afb. 27). Na het rooien van de boomgaard rond de Tweede Wereldoorlog werd de voormalige suikerfabriek het voornaamste zichtpunt vanuit noordelijke richting.⁶⁰

57 Fred Erkenbosch, 'Beetwortelsuikerfabriek aan de voet van de Wijngaardsberg, Ulestraten', D'n Haamsjeut 33 (2013) nr. 2, 37-42; nr. 3, 18-28; Hovens, In de armen van Maas, Geul en Watervallderbeek, 325-327, 398-399.

58 Vriendelijke mededeling Fred Erkenbosch, die in 1989 restanten van de buizen nog heeft gefotografeerd. Vgl. Erkenbosch, 'De Vlikerwaterlossing'.

59 Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 6.

60 Ibidem, 39, 67.

Afb. 22: Deze neogotische cascade is vermoedelijk rond 1860 gebouwd. [particuliere collectie]

Het aangrenzend eigendom met de drie vijvers van de familie Olislagers kwam, waarschijnlijk na het overlijden van de weduwe Olislagers-Du Parc in 1877, in bezit van Marie Samuel Marckx. Tegen het einde van de negentiende eeuw waren de twee noordelijke vijvers verland tot hooiland. Alleen de zuidelijkste van de drie stond nog geregistreerd als vijver.⁶¹ Op het huidige Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) (afb. 4) is aan het reliëf te herkennen dat de zuidelijke vijvers zijn drooggelegd en geëgaliseerd (in 1858) en de noordelijke zijn verland. Ook 'in het veld' is dit zichtbaar (afb. 23).⁶²

61 Vgl. Kadaster Viewer; Kadastrale Hulpkaart_ULS00_C_126 (1893). Op een luchtfoto uit 1937 (Habets, 'Kasteel Vliek', 12, 19) is de zuidelijkste van de drie noordelijke vijvers nog als zodanig herkenbaar, de middelste lijkt gedeeltelijk verland en de noordelijkste geheel. Vgl. de 'ontwikkeling' van de topografische kaart op www.topostijdreis.nl. Vgl. Habets, 'Kasteel Vliek', 11, 12, 19.; Oldenburger, 'Landgoed Vliek', 47, 48.

62 Oldenburger, 'Landgoed Vliek', 56.

Afb. 23: Een nattere bodem en andere vegetatie dan gras verraden waar een visvijver heeft gelegen. Op de voorgrond de Vlikerwaterlossing [Foto auteur, 2024]

Twee jaar na het overlijden van zijn moeder in 1876 verkoopt Léon Houben kasteel Vliek aan Jules Louis Victor Magnée. De reeds genoemde Jacobus Craandijk heeft destijds zijn impressie van het landgoed op papier gezet.

Wat het afgelegen gehucht [Vliek] vooral opmerkelijk maakt, is het schoone kasteel, het Huis te Vlieck, door den Heer Magné, den broeder van den Heer van Horn, bewoond. Het groote witte huis, met de daaraan verbonden oeconomie-gebouwen, die een tweetal binnenpleinen insluiten, ligt met den breedten, modernen voorgevel gekeerd naar een' prachtigen lusthof, waarlangs geruimen tijd de weg ons leidt. De achtergrond wordt gevormd door de berghellingen, met statig hout bewassen, en een aanmerkelijke waterval stort zich naar beneden in de grootsche waterpartij van het park. Breede paden, sierlijke boom- en heestergroepen, veelkleurige bloemperken omringen een groote, ompaalde weide, waar runderen en paarden van edele rassen het goede der aarde op hunne wijze genieten. Drong de tijd ons niet tot voortgaan, wij hadden gaarne den toegang tot dit bekoorlijk buitenverblijf gevraagd, wat ons, naar men verzekerde, door de heuschheid des eigenaars niet zou zijn geweigerd. Nu moeten wij ons daarvan spenen, tevreden, dat het ijzeren hek op den lagen steenen muur althans het vrije gezigt over het geheel vergunt.⁶³

63 Jacobus Craandijk, *Wandelingen* (facsimile 1968) 211-212.

De Notaris QUAEDVlieg
te Maastricht zal in het hôtel *Koningin Emma* te Meerssen, op Vrijdag 25 Mei 1894 veilen en Vrijdag 15 Juni 1894 verkoopen, telkens 's morgens ten 10 ure:

Het prachtige landgoed VLEEK,
gemeente ULESTRATEN,
bestaande uit goed onderhouden Heerenhuis met koetshuis, paardenstal, gebouwen, serre, lust- en groentetuinen, vijver met fontein, lustbosch met waterval, groot 17 hectaren 34 aren 30 centia-
ren, gelegen op 1 1/2 uur afstand van Maastricht en op 25 minuten der stations Meerssen en Bunde.

DE PACHTHOEVE
nabij voormeld landgoed gelegen, met uitstekende boomgaarden, weilanden, bouwlanden, tuinen en houtgewas, groot 56 hectaren 80 aren 65 centia-
ren. Voorts diverse perceelen te Ulestraten, breeder bij sliches omschreven.
De vaaling geschiedt afzonderlijk en in combinatie.
Er bestaat gelegenheid om eene wild-
rijke JACHT over te nemen.
Nadere inlichtingen en inzage van het plan zijn te bekomen ten kantore van voornoemden Notaris.

BELANGRIJK VERKOOP
om uit onverdeeldheid te geraken.

De Notaris BEX te Klimmen, zal op Maandag 27 November 1876, namiddag 1 uur, in het Hotel van den Heer Vossen, te Valkenburg, provisioneel en op nadr te bepalen dag, finaal, publiek verkoopen:

HET LANDGOED VLIEK,
ultimokende eene niterst mooi gelegen en smaak-
vol aangelegde Buitenplaats, bestaande uit:
prachtig, hecht en goed onderhouden Heeren-
huis, koetshuizen, stallen, gebouwen voor den
landbouw enz., met aanhebbende lust- en moes-
tuinen, vijvers, park, bosch, weiden en bouw-
landen, alles eerste klasse, groot te zamen circa
80 hectaren, gelegen in de gemeente Ulestraten,
kanton Meerssen, op 20 minuten afstand van 2
spoorwegen.

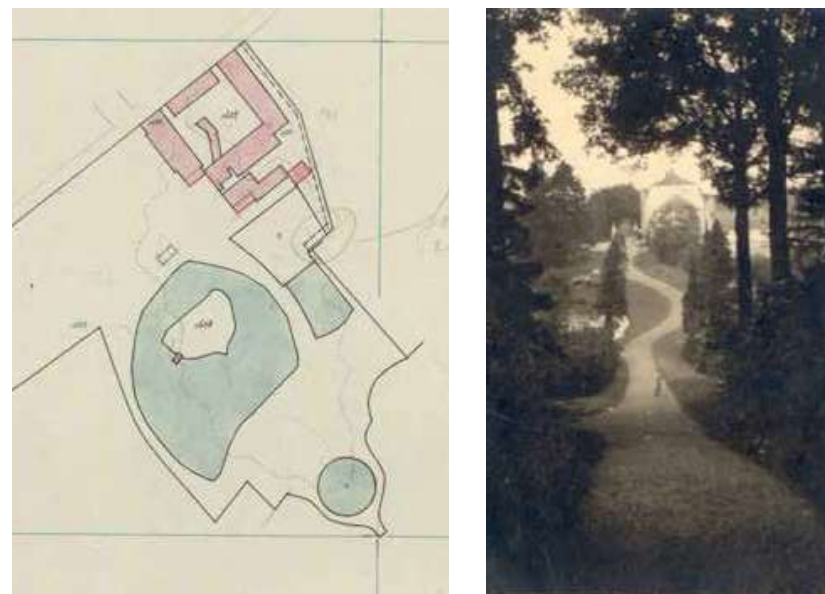
Dit goed wordt verkocht in 2 deelen:
1ste deel: Heerenhuis en verdere gebouwen,
tuinen, vijvers, bosch, weiden en bouwland n,
formende een enclos van circa 60 hectaren.
2de deel: De overige landerijen.
Of wel in zoodanige andere combinatie als
de hebbers mogten verlangen.
Inmiddels ook uit de hand te koop.
Nadere inlichtingen te bekomen ten kantore
van genoemden Notaris.

Afb. 24 a en b: In een verkoopadvertentie van Kasteel Vlieg in 1894 [Ons Zuiden, 30 november] (rechts) werd gewezen op de 'vijver met fontein' en het 'lustbosch met waterval'. In een verkoopadvertentie uit 1876 [Le Courrier de la Meuse, 21 oktober] (links) werd slechts melding gemaakt van vijvers. Dat wil niet zeggen dat de fontein en de waterval door Jules Magnée, nieuwe eigenaar in 1876, zijn aangelegd. Zeker van de waterval zijn er aanwijzingen dat die al in de tweede helft van de achttiende eeuw bestond⁶⁴ [Delpher]

In 1894 wordt Pieter Leon van Meeuwen eigenaar van kasteel Vlieg.⁶⁵ In 1914 verwerft hij ook de Vliekse bezittingen van de weduwe Marckx. Dan verkrijgt het landgoed Vlieg de huidige omvang. Vanaf het punt dat de Vliekerwaterlossing één waterloop is (bij de Hoogbergstraat; zie afb. 5, 8) stroomt ze nu door het terrein van één enkele eigenaar (met uitzondering van het laatste stuk, de paar honderd meter voor de monding in de Watervalderbeek).

⁶⁴ Met dank aan Jef Moers. Vgl. de verkoopakten van 1877 en 1894 (HCL-Maastricht, Notarissen in de arrondissementen Maastricht en Roermond, 1842-1895 [09.008], inv.nr. 8629 (notaris N. J. Bex, 1877), volgnr. 237 (13 december); idem, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1842-1905 [20.242A], inv.nr. 450 (notaris J.M.H. Quaadvlieg, 1894) volgnrs. 81, 93 (25 mei en 15 juni).

⁶⁵ Zie vorige noot.

Afb. 25 a en b: **Links:** Uitsnede van een kadastrale hulpkaart uit 1908. **Rechts:** Ongedateerde foto, genomen vanuit de laan door het Vliekerbos (vgl. afb. 18), met op de achtergrond kasteel Vlieg. Duidelijk is te zien dat het pad 'meebuigt' met de ronding van de vijver [links: Kadaster Viewer; Hulpkaart_ULS00_C_146; rechts: particuliere collectie]

De tuin in een nieuw jasje

Na de aanleg van de grote vijver door de weduwe Houben in 1858 zijn geen grote waterhuishoudkundige ingrepen meer gepleegd. Dit neemt niet weg dat de vijvers een prominente plaats hebben ingenomen in de diverse tuinontwerpen van het landgoed in de twintigste eeuw. Het plan van Dirk Tersteeg uit 1908 is (grotendeels) uitgevoerd, dat van Leonard Springer (1915) voor een deel.⁶⁶ Het ontwerp van Mien Ruys (1959) lijkt niet verder te zijn gekomen dan de tekentafel.⁶⁷

Dirk Tersteeg (1876-1942) is de bekendste representant van de Nieuw Architectonische Tuinstijl. In het periodiek *Het huis, oud en nieuw* van architect Ed. Cuypers, die in 1909 Vlieg een nieuw aanzien gaf (afb. 13), stelde Tersteeg dat de tuin als een verruiming van de woning moet worden beschouwd en een architec-

⁶⁶ Habets, 'Kasteel Vlieg'; Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 42-46, 69-70; Verhoeff et al., *Beheerplan buitenplaats Vlieg*, 46-48, 77-83.

⁶⁷ Ontwerpen in particuliere collectie. Van het ontwerp van Tersteeg was alleen een foto voorhanden.

tonisch karakter dient te dragen. Tuinarchitectuurhistoricus Fon Habets wijst erop dat daarmee de geometrie in de tuinaanleg terugkwam.⁶⁸ Op Vlieg zien we dat het sterkst in de omvorming van de oorspronkelijke (sier)tuin vóór de pronkgevel van het kasteel. De parterres, die rond 1860 hadden moeten wijken voor een landschappelijk ontwerp (afb. 19), kwamen min of meer terug (afb. 26, 27). De perken waren door bakstenen trappen met elkaar verbonden.

Ook 'herstelt' Tersteeg het rechte pad dat eertijds tussen de vierde en vijfde visvijver liep; de kromming langs de grote, ronde vijver (afb. 25) verdween.⁶⁹ Het betekende een herstel van de 'achttiende-eeuwse' rechte zichtlijn tussen de laan aan de overzijde van de weg en het Vliekerboschvoetpad door het hellingbos. Wat verder opvalt aan het ontwerp van Tersteeg (afb. 26) is dat de verbinding tussen de vijver en de ten oosten ervan gelegen 'bronvijver' niet meer de vorm van een waterval heeft.

Afb. 26: Tuinontwerp van landschapsarchitect Dirk Tersteeg, ingesloten in een brief van 14 december 1908 aan Pieter Leon van Meeuwen, eigenaar van landgoed Vlieg. De brug tot het eilandje situeerde Tersteeg aan de westelijke kant, in het verlengde van de korte middenas van het eerste perk voor de pronkgevel van het herenhuis (afb. 27) [particuliere collectie]

⁶⁸ Habets, 'Kasteel Vlieg', 14.

⁶⁹ In een rekening van oktober 1909 voerde Tersteeg voor 325 gulden de post 'vijverpad veranderen en vijver vergraven' op. Deze werkzaamheden had hij eerder in een brief toegelicht [particulier archief].

Na de door Dirk Tersteeg aangebrachte wijzigingen zijn enkele foto's genomen (waaronder afb. 27, 28, 29).

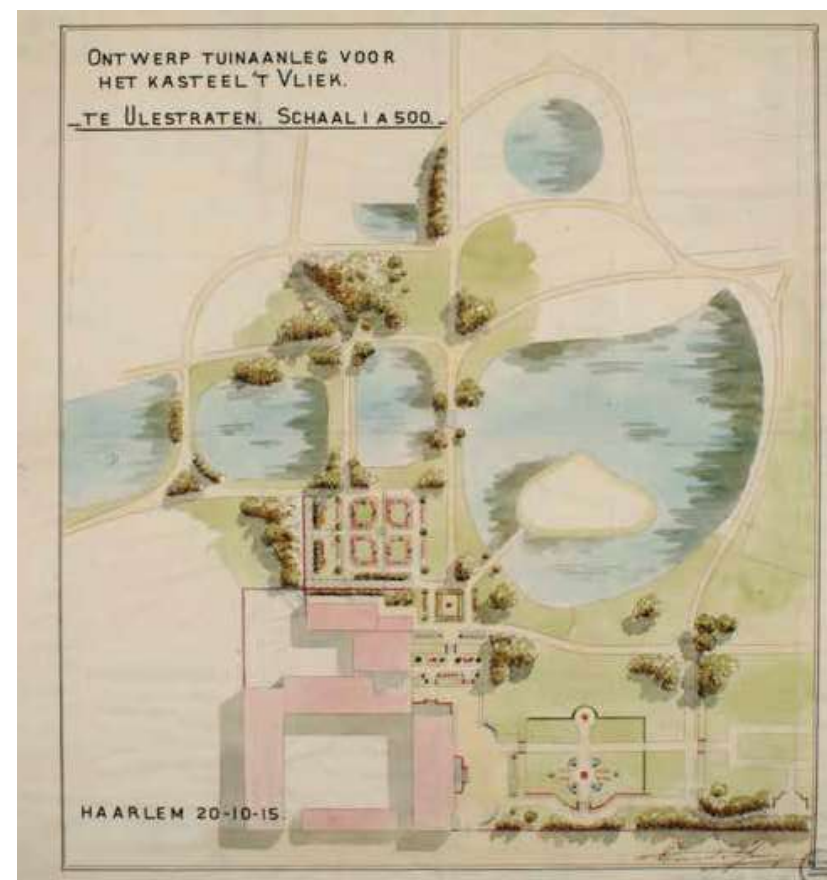

Afb. 27: Foto uit 1909 van de tuin in zuidelijke richting. De zonnewijzer op de voorgrond bevindt zich op de plek van de voormalige fontein (afb. 15, perceelnr. 996). Aan het einde van de perken bevindt zich een achttiende-eeuws toegangshek. Tussen de bomen aan de linkerkant is de cascade-folly (afb. 22) zichtbaar. Foto: Firma Stutz te Maastricht. Fotograaf waarschijnlijk Johan van den Eerenbeemt [particuliere collectie]

Afb. 28 a en b: Foto's van het park van Vliek rond 1909. Waarschijnlijk is de onderste foto ouder dan de bovenste. Het pad langs de ronde vijver lijkt op de zwart-witfoto rechter dan op de kleurenfoto. Tuinarchitect Tersteeg heeft het in een brief aan eigenaar Van Meeuwen en in een rekening over het veranderen van een vijverpad. Ook op zijn ontwerp (afb. 26) en op latere ontwerpen en foto's is het pad langs de noordkant van de vijver recht. Opmerkelijk is dat op de zwart-witfoto een pad te zien is naar de plek waar architect Springer rond 1915 de brug naar het eiland heeft aangelegd (afb. 29), terwijl die brug op het ontwerp van Tersteeg in meer zuidelijke richting ligt (en daardoor niet te zien is op de kleurenfoto). Het bloemperk ten oosten van de vijver bevindt zich (ongeveer) op de plek van een van de trappen van de voormalige waterval⁷⁰ [particuliere collectie]

70 Op de achterzijde van de kleurenfoto staat een stempel van 'T. Tersteeg tuinarchitect b.n.t. Munstergeleen z Limburg'. Het betreft waarschijnlijk zoon Tom. Later is met balpen nog bijgeschreven 'Tuinarchitect D.F. Tersteeg Naarden', en met potlood '1909'.

Afb. 29: Ontwerp van Leonard Springer voor de tuin van Vliek. Alleen het perk tussen het herenhuis en de grote vijver (blauw kader) en de brug naar het eilandje lijken te zijn uitgevoerd [particuliere collectie]

In 1915 lag alweer een nieuw ontwerp op tafel, nu van Leonard Springer (1855-1940) uit Haarlem. Van dat ontwerp (afb. 29) lijkt alleen het perk tussen herenhuis en de grote, ronde vijver te zijn gerealiseerd, inclusief de aanleg van een nieuwe brug naar het eilandje in de vijver.

Bron van inspiratie

Het aanzien van landgoed Vlieg wordt nog steeds bepaald door de ingrepen in het beekdal van de Vliekerwaterlossing die in de achttiende, negentiende en vroege twintigste eeuw zijn doorgevoerd. De actuele opgave om 10.000 m³ water op het landgoed te bergen is dan ook niet alleen een logistiek vraagstuk. Het is zaak om de onvermijdelijke landschappelijke ingreep in te passen in 'het verhaal van de geschiedenis'. In het ideale geval kan zo'n ingreep de leesbaarheid van de cultuurhistorie zelfs versterken. Kennis van het verleden is daarbij noodzakelijk.

Het onderzoek naar de Vliekerwaterlossing kan worden gezien als een voorbeeld voor historisch onderzoek naar andere beken en vijvers op landgoederen in Zuid-Limburg en omgeving. Om de vraag te kunnen beantwoorden in hoeverre de ontwikkeling van 'Vlieg' representatief is voor die van andere kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Limburg en omgeving ('Euregio Maas-Rijn') zou aanvullend onderzoek moeten worden uitgevoerd, zowel individueel (per landgoed) als in vergelijkende zin.

De casus Vlieg toont hopelijk aan dat een integraal, interdisciplinair onderzoek (waaronder archief- en landschapshistorisch onderzoek) een resultaat oplevert dat ook praktisch nut kan hebben, zoals bij het vinden van verantwoorde waterhuishoudkundige aanpassingen van het landschap. Als het streven is om niet op een grootschalige, landschapsverstorende wijze in te grijpen, maar op een kleinschalige manier (vanuit de gedachte 'vele kleintjes maken één grote'), dan kan cultuurhistorische kennis het vertrekpunt en de inspiratie zijn voor een afgewogen besluit. De ontwikkeling van de Vliekerwaterlossing tot 'natuurbeek' (zie pag. 131) zou daarentegen in strijd zijn met 'de tuinhistorische en tuinarchitectonische waarden van het beekdal als arcadische weide en open ruimte binnen de van rijkswege beschermde landschappelijke aanleg'.⁷¹ Het laten verwilderen van waterlopen als antwoord op de gevolgen van klimaatverandering druist tevens in tegen de actuele 'ensemblebenadering' van erfgoed (in Nationaal Landschap Zuid-Limburg), waarbij de diverse elementen (gebouwen, infrastructuur, omgeving) nadrukkelijk in hun onderlinge cultuurhistorische, functionele en ruimtelijke samenhang worden gezien.⁷²

⁷¹ Oldenburger, 'Landgoed Vlieg', 68.

⁷² Elyze Storms-Smeets (eindred.), *Erfgoedensembles in Zuid-Limburg. Leegstand en herbestemming van molens, boerderijen, kastelen en buitenplaatsen* (Arnhem 2019) passim, in het bijzonder 9, 12, 22-27, 43. Vgl. Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *Ruimte voor water en erfgoed* (Amersfoort z.j.).

Sommige families zijn al generaties woonachtig op een kasteel of buitenplaats. Ook de band tussen dorp en kasteel is eeuwenoud en doorgaans erg hecht. We mogen veronderstellen dat de bewoners en omwonenden, maar ook historici en natuurliefhebbers, een kleinschalige verandering van het kastelenlandschap, liefst met behoud (van de leesbaarheid) van de historische ontwikkeling, eerder appreciëren en accepteren dan een rücksichtslose grootschalige ingreep. Voor het creëren van maatschappelijk draagvlak is ook het verwerven en delen van kennis cruciaal. En die kennis komt niet alleen 'van boven', uit de spreekwoordelijke wetenschappelijke ivoren toren. Die kennis schuilt vaak ook onder de bewoners en omwonenden. Landschapsgeschiedenis leent zich bij uitstek voor wetenschappelijke burgerlijke participatie, ofwel citizen science.